

MERVÂNÎ HÜKÜMDARI MÜMEHHİDÜDDEVLE EBU MANSÛR SAİD

Arafat Yaz*

Öz

Bu çalışmamızda Mervânî hükümdarı Mümehhidüddevele Ebu Mansur Said b. Mervân'nın hayatı ele alınacaktır. Mümehhidüddevele, Mervânî tahtına oturmuş olan üçüncü hükümdardır. Ağabeyi Ebu Ali Hasan'ın 387/997 yılında Âmid'de öldürülmesinin ardından tahta geçmiş ve on üç yıl boyunca hükümdarlık yapmıştır. Hükümdarlık yaptığı süre içerisinde ağabeyi Ebu Ali'nin politikasını benimsemiş, devletin kurucusu olan Bâd b. Dostık'ın takip ettiği devlet sınırlarını genişletme siyasetini terk etmiş ve komşularıyla iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bizans İmparatorluğu ile yaptığı barışın ardından Basileious ona "Magistros" unvanını vermiş ve onu mücadele ettiği bazı Müslüman devletlere karşı kurduğu ittifaka dâhil etmiştir. Mümehhidüddevele, ağabeyini öldüren ve bir süre bağımsız kalan Âmid şehri yöneticileri olan Abdülber ve İbn Dimne'yi vali olarak kabul etmiştir. Haleb'te iktidardan uzaklaştırılmış olan akrabası Ebü'l-Heyca'yı iktidara taşımak istemiş fakat Ebü'l-Heycâ başarılı olamamıştır. Bu dönemde ülke içerisindeki güvenlik yapıları tahkim edilmiş ve genel olarak halkın durumu iyiye gitmiştir. Mümehhidüddevele, ağabeyinin öldürülmesinde parmağı olan veziri Şervîn'e devlet yönetimini teslim etmiş ve onun tarafından öldürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kürtler, Mervânîler, Mümehhidüddevele, Meyyâfârikîn, Âmid.

MARWANIDS RULER MUMAHHİDUDDAWLA ABU MANSUR SAİD

Abstract

In this study, the life of Marwanid ruler Mumahhid ad-dawla Abu Mansur Said b. Marwan will be handled. Mümehhidüddevele is the third ruler of Marwanids and ruled for thirteen years after his elder brother Abu Ali Hasan who was killed in Âmid in 387/997. He abandoned policy of expanding state borders pursued by Bâd b. Dostık and lived in peace with its neighbors. Upon the peace with Byzantine Empire, Basileious titled him "Magistros" and included him in his alliance. Mümehhidüddevele accepted Abdulbar and Ibn Dimne as his governors who killed his brother and ruled the city of Âmid. He tried to bring his relative Abul Hayca to the power in Aleppo, but Ebül-Heycâ failed. In this period, security structures in the country were strengthened, and public general conditions are improved. Mümehhidüddevele handed over the state administration to his vizir Sharwin, who had involved in the murder of his brother, and got killed by him.

Keywords: Kurds, Marwanids, Mumahhidaddawla, Mayyafariqin, Amid

---

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 19/05/2020, Accepted / Kabul Tarihi: 10/09/2020

DOI: : <https://doi.org/10.26791/sarkiat.739809>

*MEB, Öğretmen, arafatyaz@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9780-3878>

GİRİŞ

Sınırları değişmekle beraber Mervânî Devleti, 978 yılında Musul, Rûhâ (Urfâ), Malazgirt ve Hakkâri arasındaki bölgede etkili oldu. Müslüman bir Kürt devleti olan Mervânîlerin kurucusu Bâd b. Dostîk'tır. Bâd, Hizan ile Maden arasındaki bölgede mukim olan Hamîdî aşiretinin lideriydi. (er-Rûzrâverî 2003, 7/53; İbn Hallikan 1977, 1/177; İbnü'l-Ezrak 1959, 49-50; İbnü'l-İmâd el-Hanbelî 1986, 5/225) Çârbuhtî aşiretine öncülük eden Mervân'ın oğullarını yanına alarak Kürtleri bir araya getirdi. (İbnü'l-Ezrak 1959, 59) Hamdanî Devleti'nin egemen olduğu esnada Müslüman ve gayrimüslimlerin sınırlarının birleştiği kentler olan Malazgirt, Erciş ve Muş civarında askeri faaliyetler yürüttü. (Taron 1907, 141) Bu faaliyetlerde kaydettiği başarılar ve ona tabi olan kişilere olan yaklaşımı sayesinde şöhreti arttı ve bir güç haline geldi. (İbnü'l-Ezrak, 1959, 50) Bâd, Hamdanîlerin 978 yılında otoritelerini Büveyhîlere kaptırmalarının ardından Büveyhî hükümdarı Adudüdevle ile yaptığı görüştü. Bu görüşmede istediğini alamayınca, hâkim olduğu alana çekilerek kendi başına hareket etmeye başladı. (Er-Rûzrâverî 2003, 7/53; İbnü'l-Esîr t.y. 9/37) Bu süreçte Diyâr-ı Bekr bölgesine saldırılar düzenleyen Bâd, Adudüdevle'nin 983 yılında ölmesinden sonra hızlı bir şekilde Büveyhî topraklarına girdi ve Musul'a kadar ilerledi. Musul'dan sonra Bağdat'ı alma ve Büveyhî salatanatına son verme gayesiyle ilerledi ancak 984 yılında yaptığı savaşta yenilerek geri çekildi. (Er-Rûzrâverî 2003, 7/55; İbnü'l-Esîr 1987a, 7/418)

379/989-990 yılına gelindiğinde Büveyhîlerde baş gösteren iç karışıklıkları fırsat bilen Hamdanîler, Musul'a yerleşerek güç kazanmaya başladılar. Askeri olarak zayıf olduklarını gören Bâd, Musul'u almak istedi. Ancak Hamdanîler Cezîretü İbn Ömer (Cizre), Nusaybin, Beled ve bazı yerleri Ukaylîlere vadederek onları yanına aldılar. 380/990 yılında taraflar arasında vuku bulan savaşta Bâd öldürüldü. (Er-Rûzrâverî 2003, 108, 109; İbnü'l-Ezrak 1990, 75; Sibî İbnü'l-Cevzî 2013, 18/12)

Bad'ın savaş alanında öldürülmesiyle yeğeni Ebu Ali Hasan b. Mervân, dağılan askerleri yanına alarak Diyâr-ı Bekr'e gitti. Ebu Ali, Bâd'ın Hısn-ı Keyfâ'da (Hasankeyf) bulunan eşiyile evlenerek hükümdarlığını meşrulaştırdı. Hamdanî ordusu Diyâr-ı Bekr'e varmadan hazırlıklarını tamamladı. Hamdanîler, düşmanlarına son darbeyi vurmak için Diyâr-ı Bekr Bölgesi'ne girerek Mervânîlerin önemli şehirlerini kuşattılar. Ancak yapılan savaşlarda yenilip geri çekildiler. Ebu Ali, dayısı Bâd'ın öldürülmesinden sonra devletin yıkılmasına engel oldu. Komşu devletler ile iyi ilişkiler geliştirmeye gayret eden Ebu Ali, Van Gölü'nün kuzey ve batısındaki şehirler için Bizans ile karşı karşıya geldiyse de onlarla on yıllık bir barış yaptı. Ebu Ali, 387/997 yılında evlilik için gittiği Âmid'in girişinde suikasta uğrayıp öldürüldü. Ona yapılan suikasta vezir Şervîn'in rolü, Meyyâfârikîn'den sürülerek Âmid'e yerleşen zümrenin intikam duyguları, sürgünün yarattığı korku ve güvensizlik etkili olmuştur. (İbnü'l-Esîr t.y. 9/66, 67; İbnü'l-Ezrak 1990, 92-102; Yaz 2019b, 19-26)

Ebu Ali'den sonra çalışmamızın konusu olan Mümehhidüdevle Ebu Mansur Said tahta oturdu ve 401/1010 yılına kadar on dört yıl tahtta kaldı. Öldürülmesinin ardından kardeşi Nasrüddevle Ebu Nasr Ahmed yerine geçti. Erzen valisi Hoca Ebü'l-Kasım el-İsfahânî, suikastçıların Nasrüddevle'yi ele geçirmelerine mani oldu ve Nasrüddevle, 401/1010'dan 453/1061 yılına kadar hükümdarlık yaptı. Kendinden önce hükümdarlık yapan ağabeylerinin barış temelli siyasetlerini takip eden Nasrüddevle, ekonomiyi canlandırarak ülkede büyük bir imar reformu başlattı. Selçukluların İslam dünyasında etkili olmaya başlamasından itibaren onlar adına hutbe okutan Nasrüddevle, Selçuklulara tabi olup Tuğrul Bey'in Doğu Anadolu'ya yaptığı seferde ona destek verdi.

(Yaz 2019a, 401-6) 453/1061 yılında sonra yerine geçen oğlu Nizâmüddîn de Malazgirt Savaşı'nda Selçukluların yanında yer aldı. 472/1080 yılına kadar tahtta kalan Nizâmüddîn'den sonra yerine oğlu Nâsirüddeve Mansur hükümdar oldu. (İbn Şeddâd 1991, 3/1/369-371; Sibî İbnü'l-Cevzî 2013, 19/225-227; Tufantoz 2005, 103-5) Ülke idaresini Hıristiyan vezir Ebu Salim'e teslim edince Müslümanlar onun yaptıklarından rahatsız oldular. Mervânî Devleti'ndeki bu sorunlar Selçuklu sarayına yansımca eskiden Mervânîlerin vezirliğini yapmış olan İbn Cehîr, Mervânî topraklarını ele geçirip vali olmak için Selçukluları ikna etti. İbn Cehîr, Selçukluların desteğiyle 478/1085 yılında Mervânî Devleti'ni ortadan kaldırdı. (Abdulgani Efendi 1999, 31; İbn Şeddâd 1991, 3/1/ 383-385; İbnü'l-Ezrak 1990, 190-97; Sibî İbnü'l-Cevzî 2013, 19/258)

1. Adı, Künyesi, Ailesi, Aşireti ve Milliyeti

İbnü'l-Ezrak, isminin Said olduğunu kaydetmiştir. (İbnü'l-Ezrak 1959, 59; İbnü'l-Ezrak 1990, 71) Günümüze kalan sikkelerin üzerinde ismi yerine lakabı "Mümeħhidüddeve" ve künyesi "Ebu Mansur"un yazılı olduğu görülmektedir. (Heideman 1997, 605; İlish 2016, 134-35; İlyâ en-Nasibî 1975, 201; Lowick ve Cribb 1979, 79; Poole 1897, 339, 1967, 25-26) Mümeħhidüddeve'den kalan kitabede de lakabı ve künyesi yazılıdır. (Beysanoğlu, 1998, 1/234) Bizans İmparatoru II. Basileios tarafından kendisine verilen Magistros ve Doğu'nun Dük'ü¹ unvanıyla da anıldığı görülmektedir. (el-Antakî 1905, 210; Ripper 2012, 46, 176) Babası'nın adı Mervân, annesinin adı ise Fehm'dir. Annesi, Mervânî Devleti'nin kurucusu olan Bâd b. Dostık'ın kız kardeşidir. (İbnü'l-Ezrak 1990, 91) Birçok tarihçi, Mervân ile Bâd'ın kardeş olduğunu iddia etmektedir fakat öne sürdükleri bu bilginin yanlış olduğu kanaatindeyiz. Zira diğer tarihçilerin verdiği yüzeysel tekrarların aksine, İbnü'l-Ezrak bu konuda detaylı bilgiler vermiştir. (İbnü'l-Ezrak, 1959, 59-60; İbnü'l-Ezrak, 1990, 76,77) Bu nedenle İbnü'l-Ezrak'ın belirttiği üzere Mervân'ın Bâd'ın damadı olduğunu düşünüyöruz. Mervân'ın Hasan, Said, Ahmed ve Kek adında dört oğlu vardı. Bu oğullarından ilk üçü dayıları Bâd'dan sonra hükümdarlık tahtına oturmuştur. En küçük kardeşleri olan Kek'in kaderi bilinmemektedir. Mervân'ın kızları hakkında da pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Cezîretü İbn Ömer'e yakın olan Fenek Kalesi'ne hükmeden Beşnevî Kürt Emiri ile evli olan kızından bahsedilmiş ancak isimi kayıtlara geçmemiştir. (İbn Haldûn, 2000, 4, 414; İbnü'l-Esir, 1987a, 8/320, t.y. 9/460; Ripper, 2012, 211,212)

Said'in babası, Siirt ile Ma'den arasındaki Kûrmâs Köyü'ndendir. Babasının değirmen sahibi olduğu ve bu işle işğal ettiği ancak Mervân'ın oğullarının etrafında kalabalık grupların olduğu ve dayıları Bâd ile beraber gaza faaliyetleri yürüttükleri bilinmektedir. Mervân'ın oğullarının yaşadıkları bölgede aşiret liderleri oldukları söylenmektedir. (İbnü'l-Ezrak, 1990, 76; Ripper, 2012, 22; Sibî İbnü'l-Cevzî, 2013, 18/13) Mervân ailesinin Kürt olduğu birçok kaynakla sabit olan bir bilgi iken mensup oldukları aşiret hakkındaki bilgiler muğlaktır. (Es-Safedî, 2000, 8/115; İbn Hallikan, 1977, 1/177, 225, 251; 5/127; İbnü'l-Fuvatî, 1416, 4/137; İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, 1986, 5/173, 225) Aşiretlerinin Harbuhtî, Çeharbuhtî veya Hamîdî Aşireti (حميدية)² olduğu konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Kanaatimize göre Mervânlerin mensup oldukları Çehârbuhtî aşireti, Hamîdî Aşiret federasyonunun içindeydi. Zaten tarihçi İbnü'l-Adîm, Mervânîlerin Hamîdî Aşiretin'den olduklarını ve bu aşiretin Çehârbuhtî olarak

¹ Bizans tarafından birinci ve ikinci derecede verilen bu unvanlardan ilki olan Kuropalates, Bizans İmparatoru ile aynı masada oturup yiyebilecek ayrıcalığa sahipti. Çok sayıda Ermeni prens ve Müslüman emirler de Magistros unvanıyla ikinci dereceden rütbe almışlardır. (Ripper, 2012, 47)

² Humeydî olarak da okunmaya müsaittir. Ancak kanaatimize göre okunuşu Hamîdî şeklindedir.

lakaplandırıldığını söylemektedir. (İbnü'l-Ezrak, 1959, 59,60; İbnü'l-Adîm, t.y., 1/1130)

Mümeħhidüddeve Ebu Mansur Said, hükümdar olduktan sonra ağabeyi Ebu Ali'nin talip olduğu ancak öldürülmesi nedeniyle evlenemediği Haleb Hamdanî emirinin kızı Sittünnâs ile kendisi evlenmiştir. (İbnü'l-Ezrak, 1959, 80) İbnü'l-Ezrak'ın anlattıklarına göre bu evlilik tahta oturmasından kısa süre sonra gerçekleşmiştir. On dört yıl hükümdarlık yaptığına göre de uzun bir süre evli kalmıştır fakat geride çocuk bırakmadığı bilinmektedir. (İbnü'l-Ezrak, 1959, 103; İbnü'l-Ezrak, 1990, 115) Mümeħhidüddeve'den sonra kardeşi Nasrüddevle Ebu Nasr Ahmed hükümdar olmuştur.

2. Hükümdar Olmadan Önceki Faaliyetleri

Hükümdarlıktan önceki hayatı hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. İbnü'l-Ezrak, Kûrmâs Köyü'nün büyükleri ve ileri gelenleri olan Mervân'ın çocuklarının her birinin etrafında kalabalık grupların olduğunu söylemektedir. Mervân'ın oğulları dayıları Bâd b. Dostık ile beraber hareket ediyorlardı. Dayılarının öncülüğünde Ermenilerin yaşadığı alanlarda gaza faaliyetleri icra ediyorlardı. Dayısı Bâd'ın kayıtlara geçen ilk faaliyeti 976-977 yılına tekabül etmektedir. Bâd'ın ölüm tarihi ise 380 (990) yılındadır. Bu durumda en az 13-14 yılı dayısı Bâd'ın yanında geçmiştir. Bâd, devleti kurmak, ayakta tutmak ve sınırları genişletmek için birçok savaşa girişmiştir. İbnü'l-Ezrak, Mervân'ın oğullarının tüm bu süreçte Bâd'ın yanında olduklarını ve onu hiç terk etmediklerini söylemektedir. (İbnü'l-Ezrak, 1959, 59,60; İbnü'l-Ezrak, 1990, 76,77) Genel olarak bu savaş ve fetihlerde Mervân'ın oğullarının rolüne değinilmemiştir. Kaynaklarda bu dönemle ilgili Mümeħhidüddeve hakkında hiçbir bilgiye rastlayamadık. Fakat bu süreç boyunca kardeşlerden en büyüğü olan Mümeħhidüddeve'nin ağabeyi olan Ebu Ali Hasan'ın, dayısı Bâd'dan sonra başat rolde olduğu anlaşılmaktadır. (İbnü'l-Esîr, t.y. 9/42,43; Er-Rûzrâverî, 2003, 70,71)

3. Ebu Ali Suikastı ve Mümeħhidüddeve'nin Hükümdar Olması

Ebu Ali, Bâd b. Dostık'ın ölümünden sonra Mervânî tahtına oturmuştu. Mervânîlerden önce bölgede egemen olan Hamdanî Devleti zamanında, başkent Meyyâfârikîn'de meskûn olan ve Hamdanîlere hizmet eden bir Arap topluluk vardı. Şehirdeki nüfusun çoğunu oluşturan ve baskın olan bu etnik grup, Mervânî yönetimini kabullenemeyip sorun teşkil etmeye başlamış ve Ebu Ali tarafından Meyyâfârikîn'den sürülmüştü. Büyük bir kısmı Âmid'e yerleşen bu insanlar, Ebu Ali'nin Âmid'de evlenme niyetini kendileri için yeni bir sürgün planı olarak değerlendirmişlerdi. Ayrıca kendilerini Meyyâfârikîn'den süren kişiden intikam almak istemeleri de suikast planı yapmalarında etkili olmuştu. Bu suikastın önemli aktörlerinden biri de Mervânî Devleti'nin veziri Şervîn b. Muhammed idi. İbnü'l-Ezrak, bu ihaneti Şervîn'in Ebu Ali'den nefret etmesine ve Mümeħhidüddeve'yi çok sevmesine dayandırmaktadır. (İbnü'l-Ezrak, 1990, 89-90)

Ebu Ali, Bâd b. Dostık'ın savaşlarla seyreden hükümdarlığının ardından kendi döneminde barış temelli bir politika ortaya koymaya çabaladı. Bu anlamda bazı evlilikler gerçekleştirdi. Bu evliliklerden biri de Senasine Ermeni Kralı Senharib'in kızı ile yapılanıydı. (İbnü'l-Ezrak, 1990, 92) Ayrıca Ebu Ali, Haleb'de hüküm süren ve geçmişte Musul'daki uzantıları ile şiddetli savaflara tutuştuğu Hamdanîler ile böyle bir evlilik tesis etmek istemişti. Bu amaçla gelinin getirilmesi için bir heyet gönderilmişti. Heyet gelinle beraber Haleb'den yola çıkınca Ebu Ali de onu karşılamak ve orada evlenmek üzere Âmid'e doğru hareket etti. Ebu Ali, kardeşleri Said ve Ahmed'in

aralarında bulunduğu devlet erkânı ile beraber Âmid (Diyarbakır) şehir merkezinin karşısında Tel Alevi denilen yerde kamp kurdu. Bu sırada Âmid'in ileri gelenlerinden ve büyüklerinden biri olup Gıda Çarşısı şeyhi olan Abdülber onu ziyarete geldi. (İbnü'l-Ezrak, 1990, 89) Ebu Ali, veziri Mem'i başkent Meyyâfârikîn'de bırakmış ve vezirin oğlu hacip Şervîn'i yanında getirmişti. Ebu Ali'yi sevmeyen Şervîn, Abdülber'e Ebu Ali'ye aldanmamasını ve Meyyâfârikîn'de yapılan sürgün olayının Âmid'de de tekrar edeceğini söyledi. Abdülber, ilkin her ne kadar bu sözlere temkinli yaklaştıysa da sonradan bu sözlerin etkisinden çıkamadı. Âmid'e giderek duyduklarını anlattı. Âmid halkı da her ne yaparsa onunla beraber olacaklarını söyleyince, şehir girişinde bir suikast tertip etmeyi ve Ebu Ali'yi öldüren şahsın Âmid'in lideri olmasını kararlaştırdılar. Ebu Ali şehre gireirken Ebu Tahir b. Dimne onu öldürdü. (Ez-Zehebî, 1996, 13/340; 18/119; İbn Haldûn, 2000, 4/414; İbn Tağriberdî, 1935, 4/261; İbnü'l-Ezrak, 1990, 90; Sibî İbnü'l-Cevzî, 2013, 18/98)

Mümeħhidüddeve Ebu Mansur Said, ilk olarak Ebu Ali'nin öldürüldüğü andan sonra kaynaklar tarafından anılmaktadır. Suikast gerçekleştirilince halk içeriye alınmış, Şervîn ve askerleri dışarıda kalmışlardı. Şervîn, içeride ne olup bittiğini öğrenmek için Âmidlilere seslenerek durumu sordu. Onlar da Ebu Ali'nin başını ve cesedini atarak cevap verdiler. Şervîn, cesedi alarak Mümeħhidüddeve'nin yanına döndü ve durumu ona anlattı. Bunun üzerine Mümeħhidüddeve yanındakilerle birlikte Meyyâfârikîn'e geri döndü. Vezir Mem, onları içeri alarak Mümeħhidüddeve Ebu Mansur Said'i hükümdar ilan etti. (İbnü'l-Esîr, 1987a, 7/445; İbnü'l-Ezrak, 1990, 91; İbnü'l-Verdî, 1996, 1/299; Sibî İbnü'l-Cevzî, 2013, 18/98) Mervânî tarihi hakkında çok kısa ama diğer kaynaklarda geçmeyen bilgiler veren Mervânî dönemine şahitlik etmiş olan İliya en-Nasîbî, Mümeħhidüddeve'nin o sırada Cezîretü İbn Ömer'in hâkimi olduğunu, bu olanları duyunca Meyyâfârikîn'e geldiğini ve tahta geçtiğini aktarmaktadır. Bu durumda Mümeħhidüddeve'nin Cezîretü İbn Ömer'de vali olarak görev yaptığı sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca başka kaynaklarda rastlayamadığımız Ebu Ali'ye yapılan suikast ve Mümeħhidüddeve'nin tahta geçtiği tarihi de gün, ay ve yıl olarak (7 Zilkade 387/11 Kasım 997) vermektedir. (İliya en-Nasîbî, 1975, 201)

4. Mümeħhidüddeve Ebu Mansur Said'in İlk İcraatları

Mümeħhidüddeve 387/997-998 yılında tahta geçtikten sonra ülke yönetimini Vezir Mem ve hacib olarak atadığı Mem'in oğlu Şervîn'in eline bıraktı. (İbnü'l-Ezrak, 1959, 77) Mümeħhidüddeve, Mervânîlerden önce bölgeye hâkim olan Beni Hamdan'ın inşa ettiği başkent Meyyâfârikîn'deki saraya yerleşti. Hazine ve mallar onun kontrolüne geçti. Ülkedeki emirler, Mem ve oğlunun emrine girdiler. (İbnü'l-Ezrak, 1959, 78; İbnü'l-Ezrak, 1990, 91) Mervânîler tekrar Âmid'in dışındaki tüm şehirleri kontrol altına aldılar. (İbnü'l-Ezrak, 1990, 92)

Mümeħhidüddeve, ağabeyi Ebu Ali'nin güvenip devlet yönetimini teslim ettiği veziri Mem ve oğlu Şervîn'e çok güveniyordu. Mem'in sadakatsizliği konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmazken oğlu Şervîn'in Ebu Ali ve Mümeħhidüddeve'nin öldürülmesinde etkili olduğu görülmektedir. Oysa Mümeħhidüddeve, son ana kadar her şeyden habersiz bir şekilde Şervîn'in kendisine sadık olduğunu düşünmüştür. (Sibî İbnü'l-Cevzî, 2013, 18/205)

Mümeħhidüddeve, ağabeyi Ebu Ali'nin cesedini babası Mervân ile annesi Fehm'in yaşadığı Erzen'e götürdü. Onu, köprünün doğusundaki caminin yanında yapılan türbeye gömdü. Anne ile âmâ olan babası türbenin bulunduğu yerde yaşamlarını sürdürdüler. (İbnü'l-Ezrak, 1990, 91)

388/998 yılında ağabeyi Ebu Ali'nin isteyip evlenemediği ve Ruhâ'dan geri dönen Hamdanî emiri Ebü'l-Mealî Şerif b. Seyfüddevle'nin kızı Sittünnâs'ı, öldürülen ağabeyine teklif edilen 200 bin dirhem başlık karşılığında istetti. Evlilik teklifini kabul eden Sittünnâs, Meyyâfârikîn'e getirildi ve Mümehhidüdevle burada onunla evlendi. (İbnü'l-Ezrak, 1990, 86,92)

Büyük bir ihtimalle 388/998 yılından sonra Şervin'in babası Mem'in öldüğünü düşünmekteyiz. Zira bu tarihten sonra kaynaklarda Mem'in adı geçmemekte ve Şervin'in onun yetkilerine sahip olduğu anlatılmaktadır. İbnü'l-Ezrak, Şervin'in hacib olarak yetkileri elinde bulundurduğunu ve Mümehhidüdevle'nin en yakın adamı ve dostu olduğunu söylemektedir. (İbnü'l-Ezrak, 1990, 92, 93)

5. Hükümdarlığını Güçlü Devletler Nezdinde Pekiştirmesi

Mümehhidüdevle, ülkesinde istikrarı sağlayıp güçlendikten sonra o dönemin güçlü devletlerine mektuplar yazdı. İbnü'l-Ezrak, Bağdat ve Mısır halifelerine bu mektupların gönderildiğini ve onlardan teşrif,³ tevki⁴ ve hediyeler geldiğini söylemektedir. Ayrıca meliklere de bu mektupların gönderildiğini ve karşılık bulduğunu yazmaktadır. Her ne kadar ismini vermemişse de muhtemelen Büveyhî sultanı ve Bizans İmparatorluğu'na da bu mektuplar gönderilmiş olmalıdır. Zira o dönemde, tahta geçen hükümdarlar bu devletlere mektuplar göndererek bir nevi tanınmış oluyorlardı. Birbirlerine düşman olan Bağdat ve Mısır halifeleri ile gayrimüslim olan Bizans İmparatorluğu'nun mezhep ve dinine bakılmaksızın bu mektuplar gönderilirdi. Birbirlerine düşman olan bu devletler de bu durumu kabullenmiş görünmektedir. Aralarındaki rekabet ve onay mercii olmak istemelerinden ötürü bu konuda müsamahakâr davranıyorlardı. (İbn Haldûn, 2000, 4/411; İbn Şeddâd, 1991, 3/1/334; İbnü'l-Ezrak, 1959, 86, 109; İbnü'l-Ezrak, 1990, 99, 119; Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013, 18/99, 212, 213)

Ebu Mansur Said'in kullandığı Mümehhidüdevle lakabını ne zaman ve kimden aldığı muğlak kalan konulardandır. İbnü'l-Ezrak, Ebu Ali'nin öldürülmesinin ardından Mümehhidüdevle'nin hükümdar ilan edilmesi sırasında bu lakabın kendisine vezir Mem tarafından verildiğini söylemektedir. (İbnü'l-Ezrak, 1990, 91) Ancak o dönemdeki örnekler bakıldığında bu lakapların halifeler tarafından emirlere verildiği görülmektedir. (İbnü'l-Cevzî, 1992, 15/92; İbnü'l-Ezrak, 1959, 109; Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013, 19/140) Her ne kadar İbnü'l-Ezrak bunun aksini söylese de biz diğer örnekler dayanarak bu lakabın Abbasi halifesi tarafından kendisine verildiği kanaatindeyiz. Muhtemelen halife ve meliklere mektuplar gönderildikten sonra bu lakap kendisine verilmiştir. Ayrıca lakabın kendi emrinde olan birinden ziyade kendisiyle eş veya kendisinden daha yüksek mertebede olan biri tarafından verilmesi daha doğrudur. Mümehhidüdevle, Mervânî hükümdarları arasında lakap kullandığını bildiğimiz ilk kişidir. Mehmed Emin Zeki, Ebu Ali'nin Fahrüddevle lakabını kullandığını söylemişse de bunu kaynaklarda doğrulayamadık. (Mehmed Emin Zeki, 1998, 42)

6. Kardeşi Nasrüddevle Ebu Nasr Ahmed'i İs'ird'e Sürmesi

Tarihçilerin çoğu Mümehhidüdevle'nin kardeşi Nasrüddevle Ebu Nasr Ahmed'in İs'ird'de (Siirt) bulunma nedenini bir rüyaya bağlarlar. Bazı rivayetler Ahmed'in

³ Şerefendirme anlamına gelir. Hil'atle aynı anlamda kullanılır. (Karaca, 2011, 40/572)

⁴ Arapçada bir şeyi imzalama, tesir, icra anlamlarına gelmektedir. (Merçil, 2012, 41/35) İbnü'l-Ezrak, Nasrüddevle'ye gönderilen tevki'in halk, şahitler ve yetkililerin huzurunda okunduğunu söylediğine göre tevki o dönem hükümdarın meşruiyetini bildiren ferman hüviyetini taşımaktadır. (İbnü'l-Ezrak, 1959, 108)

bazıları da Mümeħhidüddeve'nin bu rüyayı gördüğü yönündedir. Mümeħhidüddeve, hükümdar olduktan sonra kardeşi Ahmed bir süre onun yanında kalmıştı. Ahmed, rüyada güneşin başının üstüne geldiğini görmüş ve bunu hükümdar ağabeyine anlatmıştır. Bu rüyayı hükümdar olacağı şeklinde yorumlayan Mümeħhidüddeve onu Siirt'teki ırmağın kenarına sürmüş ve bir daha birbirlerini görmemişlerdir. Diğer rivayete göre ise Mümeħhidüddeve, rüyasında güneşin kucağına düştüğünü görmüş ve kardeşi Ahmed onu almıştı. Mümeħhidüddeve, kardeşinin yerine geçeceği şeklinde rüyayı yorumlayarak onu İis'ird'e göndermeyi kararlaştırmış ve kendisini kararından vaz geçirmek isteyenleri dinlememiştir. (Ebü'l-Fida, t.y. 2/127; El-Ömerî, 2010, 26/186; Ez-Zehebî, 1996, 18/119, 1996, 13/340; İbn Haldûn, 2000, 4/411; İbn Şeddâd, 1991, 3/1/335, 340; İbnü'l-Ezrak, 1959, 91, 92; İbnü'l-Ezrak, 1990, 104, 105; İbnü'l-Verdî, 1996, 1/299; Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, 18/206; Amedroz, 1903, 129-130) İbn Haldûn, yukarıda anlatılanlardan farklı olarak Ahmed'in ağabeyi Mümeħhidüddeve ile taht kavgasına tutuştuğunu ve Siirt'e sürüldüğünü söylemiştir. (İbn Haldûn, 2000, 4/411) İbnü'l-Verdî ise Ebu Ali'nin rüya sebebiyle Mümeħhidüddeve'yi, Mümeħhidüddeve'nin ise rüya nedeniyle Ahmed'i hapsedtiğini yazmıştır. (İbnü'l-Verdî, 1996, 1/299; Tufantoz, 2005, 75) Ancak bir rüya nedeniyle Ahmed'in Siirt'te hapsedilmiş olmasından ziyade Siirt'te vali olarak görev yapmış olması da ihtimal dâhilindedir.⁵ Nitekim İbn Şeddâd rüya konusunu anlatırken Mümeħhidüddeve'nin ona Siirt'i verdiğini kaydetmiştir. (İbn Şeddâd, 1991, 3/1/340)

Ahmed'in Siirt'te olması Mervânî Devleti'nin yıkılmasını önlemiştir. Zira ileride anlatılacağı gibi Mümeħhidüddeve'ye yapılan suikastın ardından suikastçıların Ahmed'i ele geçirememeleri, amaçlarına ulaşmalarına imkân vermemiştir. Ahmed'in ne zaman Siirt'e sürüldüğü veya vali olarak gönderildiği konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen Mümeħhidüddeve'nin tahta geçmesinden bir süre sonrasına denk gelmiştir.

7. Mümeħhidüddeve Döneminde Yapılan İmar Faaliyetleri

İbnü'l-Ezrak, kendi döneminde Mümeħhidüddeve'nin Meyyâfârikîn'de yaptığı tamirat ve bina çalışmaları ile ilgili şahit olduklarını aktarmaktadır. Ülkenin diğer şehirleri hariç, sadece Meyyâfârikîn'de yapılan çalışmaların listesi memlekette ne kadar çok imar faaliyetinin yapıldığını ve ne denli çok para harcandığını göstermektedir. İbnü'l-Ezrak, Meyyâfârikîn surlarının birçok yerinin yaptırıldığını, surun dış tarafında 22 ve iç taraf da dâhil otuz küsur yerde Mümeħhidüddeve'nin isminin bulunduğunu söylemektedir. Şehir Kapısı ve Orta Kapı'nın bulunduğu burcun yıkılması üzerine bunların emir tarafından yaptırıldığını yazmaktadır. Ona göre Mümeħhidüddeve, Tabâlîn burçları arasında Kulûfah Kapısı'nı açmış, artık insanlar Rabad ve Bakûsî Kapısı ile beraber buradan çıkabilmişlerdir. Buranın binası tamamlandığında Kulûfah Kapısı kapatılmış ve halk yine eski kapıdan giriş çıkış yapmaya devam etmiştir. Rabad ve Bakûsî Kapıları da kapatılarak giriş çıkış için sadece eski kapı kullanılmaya devam edilmiştir. İbnü'l-Ezrak, bu kapının tamiratının 396 (1005-1006) yılında yapıldığını belirtmektedir. Mümeħhidüddeve zamanında halkın durumu ile ilgili İbnü'l-Ezrak'ta geçen tek cümlelik bir bilgi bulunmaktadır. O, bu dönemde halkın durumunun iyileştiğini

⁵ İbn Haldûn, iki kardeşin mücadele ettiğini ve Mümeħhidüddeve'nin galip gelerek kardeşini İis'ird'e sürdüğünü yazmıştır. Fakat bu bilgi ilk kaynaklardan teyit edilememektedir. Bkz. (İbn Haldûn, 2000, 4/414)

söylemektedir.⁶ (İbn Şeddâd, 1991, 3/1/272, 334; İbnü'l-Ezrak, 1959, 86; İbnü'l-Ezrak, 1990, 99, 100)

8. Âmid'deki Yönetime Vilayet Statüsünün Verilmesi

Âmid kapısında Ebu Ali'nin öldürmesinden sonra şehir Abdülber'in kontrolüne geçmişti. Şehrin yönetimini eline alan Abdülber, söz vermiş olduğu gibi Ebu Ali'yi öldüren İbn Dimne'yi emirlik makamına oturtmuştu. Halkın idaresi ve askerlerin komutasını da İbn Dimne'ye devrederek Âmid'de bazı hizmetleri yürütmekle meşgul olmuştu. Bu şekilde itibarı daha da artmıştı. (İbnü'l-Esîr, 1987a, 7/445)

Âmid'in etrafındaki surlar sağlam ve yüksek olduğundan bu surları savaş yoluyla aşmak çok zordu. Abdülber, Meyyâfârikîn yönetiminin onları savaş yoluyla dize getirmesinin çok zor olduğunun farkındaydı. Fakat Mervânî şehirleri ile Bizans toprakları arasında sıkışıp kaldığını ve Mervânîlerle aralarında artacak husumetin onları farklı arayışlara sevk edeceğini biliyordu. Bu nedenle tansiyonu düşürmeyi ve çok da samimi olmasa da reddedemeyeceği bir teklifle Mümehhidüdevle'yi barışa razı etmeyi düşündü. Yapılan suikastta parmağı olan Mervânî veziri Şervîn, hükümdarın nezdinde çok güvenilir bir konumdaydı ve böylece devlet yetkileri kendisine teslim edilmişti. Abdülber, sorunun çözüme kavuşmasının, sırlarının ifşasından endişe eden Mervânî vezirinin kaygılarını da azaltacağını ve bu nedenle hükümdarın iknası noktasında ondan destek alabileceğini hesaplamıştı. Bu amaçla Mervânî veziri Şervîn'e bir elçi gönderdi. Şervîn de Mümehhidüdevle ile görüştü. Abdülber, yılda 200 bin dirhem vergi verecek, Mervânîler adına sikke kestirip hutbe okutacaktı. Mümehhidüdevle, aradığı fırsatı buluncaya kadar bu şartlara razı olmayı kazanç olarak görmüş ve teklifi kabul etmişti.

Âmid şehir yönetimi ise tamamen İbn Dimne'nin eline geçmişti. Eskiden çalıştığı Gıda Çarşısı'ndaki arkadaşlarını hizmetine almış, Önündeki tüm engelleri ortadan kaldırmaya gayret etmişti. Her ne kadar Abdülber onu emirlik makamına oturtmuş olsa bile, İbn Dimne Abdülber'in gölgesinde kalıyordu. Bu nedenle Abdülber'i de ortadan kaldırmayı kararlaştırdı. Bu amaçla kendisine yakın olanlarla konuşup yanında olacaklarına dair onlara yemin ettirdi. Onlara hediyeler dağıtıp bağlılıklarını pekiştirdi. Abdülber ise kadılık görevine devam ediyordu. Divan üyeleri, memurlar ile bir araya gelip şehirdeki davalara bakıyordu. Gerekli tedbirleri almak için damadı İbn Dimne'nin evine gidiyordu. İbn Dimne, şehir halkına ziyafet vermek için Abdülber'den izin aldı. İki gün sonra kendi evinde halkın toplandığı büyük bir ziyafet verdi. Sonra kızının yanında küçük bir evde olan Abdülber'in yanına giderek onu öldürdü. Kafasını alarak halkın yanına gitti. Onlara Abdülber'in Mümehhidüdevle ile Mervânî vezirliği konusunda anlaşacağını ve şehri Şervîn'e teslim edeceğini öğrendiğini söyledi. Abdülber'in, Âmid halkı ve kendisini hedef almak istediğini ve ondan önce davranarak halkı korumaya çalıştığını anlatarak kafasını önlerine attı. Kendisine itaat edenlerin hizmetinde olacağını ve isyan edenlerin başlarına kötü şeylerin geleceğini söyleyerek onları korkuttu. Sonra hazineleri açarak silah ve paraları evine götürdü. Akriba ve dostlarına mal dağıttı. Âmid halkına iyilik yaparak küçük büyük herkesin gönlünü almaya çalıştı. Mümehhidüdevle'nin kendisini Âmid valisi olarak atamasını, Âmid'de kendisinden daha iyi valilik yapacak başka birini bulamayacağını ve emirin kulu olduğunu belirten bir mektubu Şervîn'e gönderdi. Mümehhidüdevle de onu Abdülber ile yaptığı anlaşma çerçevesinde Âmid valisi olarak kabul etti. (İbnü'l-Esîr, 1987a, 7/445; İbnü'l-Ezrak,

⁶ Albert Gabriel, Âmid şehir merkezinde Mümehhidüdevle tarafından Ayn Zevra diye bilinen çeşmenin üzerine bir kubbenin yapıldığını söylemektedir ancak Mümehhidüdevle'nin Âmid'e hâkim olmadığını biliyoruz. (Gabriel, 2014, 94)

1959, 80,81; İbnü'l-Ezrak, 1990, 93-95) Her ne kadar bu şehir Mervânîlerin idaresinde olan bir vilayet olsa da aralarındaki güvensizlikten dolayı kentin kontrolü tamamen İbn Dimne'nin elindeydi. Şehrin yönetimi konusunda Mervânî idaresinin tasarrufu yoktu.

İbnü'l-Ezrak, 388 (998) yılındaki kayıtları yazdıktan sonra Âmid'de olanlara değinmektedir. Sonrasında da 390 (999-1000) yılına geçmesi anlattığı bu hadiselerin 388 ile 390 yılları arasında gerçekleştiğini göstermektedir. (İbnü'l-Ezrak, 1990, 92-94) İlyâ en-Nasîbî, Abdülber'in ölüm tarihini net olarak vermektedir. Ona göre Abdülber 4 Şevval 390 (7 Eylül 1000) tarihinde bir hizmetçisi olan Ubeydullah b. Dimne tarafından öldürülmüştür. Ebu Ali'nin 7 Zilkade 387'de (11 Kasım 997) öldürülmesinden sonra (İlyâ en-Nasîbî, 1975, 201) Mümeħhidüddeve'nin Âmid'deki yönetim ile görüşebilmesi için makul bir sürenin geçmesi gerekmektedir. Bu anlamda suikastin üzerinden bir süre geçtikten sonra 998 veya 999 yılında Abdülber'in Mümeħhidüddeve ile valilik konusunda anlaşmış olduğu görülmektedir. Ayrıca İbn Dimne'nin Mümeħhidüddeve ile anlaşması ve vali olarak tanınması da Abdülber'i öldürüp iktidarını pekiştirdiği 11 Kasım 997 tarihinden sonra gerçekleşmiş olmaktadır.

9. Ebu Tahir Ubeydullah b. Dimne Döneminde Âmid Vilayeti

Ebu Tahir Ubeydullah İbn Dimne, (İlyâ en-Nasîbî, 1975, 201; Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013, 18/318) kayınpederi Abdülber'i öldürüp Mervânîlerle anlaştıktan sonra daha da güçlendi. Halkı kendine bağlamak için de onlara iyilikte bulundu. Âmid şehrinde büyük bir imar faaliyeti başlattı. 396/1005-1006 senesinde (İlyâ en-Nasîbî, 1975, 203) şehrin doğu kısmında surların üzerinde Dicle Nehri'ne nazır bir saray yaptırdı. Surdan saraya açılan bir kapı açarak buraya Babü'l-Hüvve (Su Kapısı) adını verdi. Yaptığı en büyük projesi de Âmid surlarının yükseltilmesi idi. Geçliğinde bir gün Babü't-Tel civarında bulunan değirmene bir çuval un götürmüştü. Öğüttükten sonra unu sahibine taşırken surların dibinde durup dinlenmişti. O sırada surların ne kadar sağlam ama biraz alçak olduğunu düşünmüş ve bir gün hükümdar olduğu takdirde surları bir adam boyu kadar daha yükselteceğini ahdetmişti. Âmid'e hâkim olunca bu sözü aklına geldi ve ahdini yerine getirmek için harekete geçerek büyük paralar harcadı. İbnü'l-Ezrak, kendi zamanında surdaki bu inşaat çalışmalarlarıyla ilgili kitabenin var olduğunu söylemektedir. (İbn Şeddâd, 1991, 3/1/332; İbnü'l-Ezrak, 1959, 82-83; İbnü'l-Ezrak, 1990, 95-96) Surların bir adam boyu yükseltilmesi için her ne kadar bu hikâye anlatılsa da Mervânîlerle olan düşmanlığın da bunda etkili olduğunu düşünüyoruz. Her ne kadar İbn Dimne, Mümeħhidüddeve ile anlaşmış görünüyorsa da, ilk fırsatta kendisini ortadan kaldıracaklarını biliyordu. Zaten bu anlaşma da tıpkı surların takviyesi gibi İbn Dimne'nin kendini korumak için başvurduğu bir yoldu.

İbn Dimne, tamamen muktedir olduktan sonra krallar gibi hareket etmeye başladı. İbnü'l-Ezrak'tan gelen bilgilere göre, o günün büyük devletleri olan Abbasi halifesi el-Kadir Billah, Mısır halifesi ez-Zahir ile el-Mustansır ve Bizans İmparatoru Basileious'a mektuplar yazarak onlara hediyeler gönderdi. Onlar da kendisine hediyeler gönderdiler. Emirler tarafından uygulanan bu geleneğin İbn Dimne tarafından icra edilmesi onun vergi verdiği, sikke kestirip adlarına hutbe okuttuğu ve valisi olduğu Mervânîleri çok da hesaba katmadığını göstermektedir. Bu dönemde ülkelerinden kaçan kişiler Âmid'e sığındılar. İbn Dimne, kendisine iltica edenleri korudu. Birçok ülkeden şairler onu övdüler. Nitekim şair Tihâmî, (Et-Tihâmî, 1982, 301, 523) Mümeħhidüddeve'den sonraki hükümdar Nasrüddevle Ahmed'in ziyaretine giderken İbn Dimne'ye uğramış ve üç şiirle onu övmüştü.

İbn Dimne, tarif edilmeyecek miktarda servete sahipti ve çok para harcardı. Bir yere gittiğinde önünden yetmiş deve yürütürdü. Bu develerin eyerleri cevherlerle işlenmiş

altındandı. (İbn Haldûn, 2000, 4/414; İbn Şeddâd, 1991, 3/1/329-331; İbn Tağriberdî, 1935, 4/261; İbnü'l-Esîr, 1987a, 7/445; İbnü'l-Ezrak, 1959, 82-83; İbnü'l-Ezrak, 1990, 95-96; Sibî İbnü'l-Cevzî, 2013, 18/208)

İbnü'l-Ezrak'ın İbn Dimne hakkındaki övgü dolu ifadeleri ondan alıntı yapan kaynaklarda da geçmesine rağmen Mervânîler döneminde yaşamış olan İliyâ en-Nasîbî ise İbn Dimne hakkında farklı şeyler söylemektedir. Ona göre 396/1005-1006 yılına gelindiğinde Âmid halkından bazı insanlar İbn Dimne'yi öldürmek istemiş ve İbn Dimne kaçmayı başarmıştır. Ayrıca gıda fiyatlarının çok yüksek olduğu Âmid şehrinde birçok bela kol geziyordu. (İliyâ en-Nasîbî, 1975, 203)

İbnü'l-Ezrak, onun Âmid halkına çok iyilik yaptığına ve iyi bir insan olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu iyilik dolu yönetimi liderliğinin sonuna kadar devam ettirdiğini söylemektedir. (İbnü'l-Ezrak, 1959, 83; İbnü'l-Ezrak, 1990, 96) İbn Dimne'nin yönetimi 415/1024-1025 yılına kadar devam etti.⁷ Bu süre boyunca vali statüsünde olan İbn Dimne şehri yönetti. Mümeħhidüdevle'nin ölümünden sonra, Nasrüddevle Ahmed döneminde de aynı şartlar üzere bu süreç devam etti. İbn Dimne, Mervânîlere yıllık 200 bin dirhem vergi veriyor, sikkeleri Mervânî hükümdarları adına kestiriyor ve adlarına hutbe okutuyordu. 415/1024-1025 yılında vergi zamanı gelince bunları getirmekle görevli İbn Dimne'nin damadı ve komutanı olan Mürtec, Nasrüddevle Ahmed ile yalnız görüşerek İbn Dimne'nin mal ve mülklerinin kendisine verilmesi ve kendisi hakkında kimsenin sözüne itibar etmemesi koşuluyla Âmid'i kendisine teslim etmeyi teklif etti. İki taraf bu konuda anlaşılabilir. Mürtec'in de birçok malı ve parası vardı ve bu yüzden İbn Dimne'den çekiniyordu. Güvendiği dört adamını ayarlayıp İbn Dimne'den alacaklarını talep etmek üzere yanına gittiler. İbn Dimne ile bir süre tartıştıktan sonra onu öldürdüler. Orada bulunan hizmetçi bağırıp halkın toplanmasını sağladı. Hizmetçi İbn Dimne'yi öldürdüğünü söyleyerek Komutan Mürtec'e saldırdı ve onu boğazladı. Ardından hazineyi alarak Meyyâfârikîn'e doğru yola çıktı. Mürtec'in çocuklarının kendisine haber göndermesi üzerine yola çıkan Nasrüddevle, yolda hizmetçi ile karşılaştı. Hizmetçi ona getirmiş olduğu kıymetli eşyaları vererek İbn Dimne'nin para ve mallarının saklandığı yeri söyledi. Nasrüddevle, Âmid'e gelince Mürtec'in oğulları ve adamları kapıyı kapatarak babalarını öldüren hizmetçiyi istediler. Nasrüddevle, bunu kabul etmedi ancak veziri ona Âmid'i bir hizmetçiye değiştirmemesi gerektiğini söyleyince taleplerine rıza gösterdi. Bunun üzerine Nasrüddevle şehre girip kontrolü eline aldı. Böylelikle 387/997 yılında Ebu Ali'nin öldürülmesiyle başlayan bu süreç, 28 yıl sonra son bulmuş oldu.⁸ (İbn Haldûn, 2000, 4/411; İbn Şeddâd, 1991, 3/1/355-356; İbnü'l-Ezrak, 1990, 128-130; Sibî İbnü'l-Cevzî, 2013, 18/209, 318; Amedroz, 1903, 128; Tufantoz, 2005, 78; Ripper, 2012, 354)

⁷ İliyâ en-Nasîbî, İbnü'l-Ezrak'ta geçmeyen farklı bilgiler vermektedir. Ona göre Nasrüddevle, 402/1011-1012 yılında Âmid'i kuşatmış ve İbn Dimne'yi zor duruma düşürmüştür. İbn Dimne, kimsenin ona yardım etmediğini görünce Nasrüddevle'ye boyun eğmiş, vergi memurları ve şehir onun emrine girmiştir. Âmid'den bazı insanlar daha sonra İbn Dimne'yi öldürmüş ve şehir tamamen Nasrüddevle'nin kontrolüne girmiştir. Buna göre 402 yılında şehir kuşatılmış ve vergiye bağlanmıştır. Fakat İliyâ 402 yılı hadiselerini anlatırken İbn Dimne'nin öldürüldüğünü ve şehrin alındığını da söylemektedir. (İliyâ en-Nasîbî, 1975, 204) Hâlbuki diğer kaynaklarda İbn Dimne'nin 415/1024-1025 yılında öldürüldüğü ve şehrin Nasrüddevle'nin eline geçtiği yazılıdır. Doğrusu Nasrüddevle zamanında yaşamış ve onunla görüşmüş bir ilim adamının böyle bariz bir hata yapması zor bir ihtimaldir. Fakat İliyâ, o yıl içerisinde vuku bulan hadiseye ilaveten daha sonra gerçekleşen olayları da özetlemiş olabilir.

⁸ İliyâ en-Nasîbî, 402/1011-1012 yılında Âmid'in alındığını yazmıştır. Bkz. (İliyâ en-Nasîbî, 1975, 204; Sibî İbnü'l-Cevzî, 2013, 18/209)

10. Mervânî-Bizans Barışı

Bizans İmparatorluğu, Anadolu'nun doğusuna hâkim olma konusunda kararlı idi. Mervânî Devleti'nin kurulduğu yıllar ve sonrasında bu bölgede Ermeni krallıkları hüküm sürüyordu. Bizans İmparatorluğu eskiden Hamdanî toprakları olan Mervânî hâkimiyet alanlarının daha çok tampon bir bölge olmasına rıza göstermiş gibidir. Fakat Ermenilerin kontrolünde olan bölgeleri ele geçirmek için dolaylı bir harpteydi. Ermeni krallıklarının liderlerini Anadolu'da toprak vaadi ile razı ederek veya onları mecbur ederek bu krallıkları Bizans'a ilhak ediyordu. Ermeni nüfusunu da Anadolu içlerine yerleştirmesi bu bölgedeki kalıcı olmaya çalıştıklarını göstermektedir. Ermeniler ise kuzeyde Gürcülerle komşu idiler ve Gürcü Krallığı da onların toprakları üzerinde söz sahibi olmak istiyordu. Aynı şekilde Revvâdî Kürt Emirliği de böyle bir çaba içerisindeydi. 998 yılında Virk Kralı Gürcü Kurapolates David ve Revvadi hükümdarı Memlan, Apahunik'te bunun için karşı karşıya geldiler. Erciş şehri yakınlarında yapılan savaşta David galip geldi. (Urfalı Mateos, 2000, 38; Honigmann, 1970, 153-154)

389 yılında Efamiye konusunda Haleb Hamdanî emiri Ebü'l-Fezail b. Sa'düdevle ve Antakya'nın Dukas'ı arasında cereyan eden çatışmalar sonucunda Dukas savaşı kaybetmiş ve askerlerinden yaklaşık altı bin kişi esir düşmüştü. Bunun üzerine Bizans İmparatoru II. Basileious, Şevval 389/Eylül-Ekim 999 tarihinde bizzat bölgeye hareket etti. Kuzey Suriye'de bulunan Şizer'e gelip burayı muhasara altına aldı. Ardından Buradan Trablus'a gitti ve 1000 yılının başlarında Antakya'ya döndü. İmparatorun bu seferi iki ay sürmüştü. Masisa ve Tarsus civarında da altı ay geçirdi. (El-Antakî, 1905, 182-184) Bu sırada Virk Kralı⁹ Gürcü Kurapolates David, Bizans İmparatoru Basileious'un tertibi ile öldürüldü. Basileious, onun ölüm haberini alır almaz Tarsus'tan yola çıkarak Ermeniyeye hareket etti. Magistros unvanına sahip Antiokheia valisi Nikephoros Uranos da yanındaydı. Malatya, Hanzit, Balu ve Koher Dağı güzergâhından Erez'e gitti.¹⁰ Burada Abhazy, Lori, Kars ve Vaspurakan¹¹ kralları Basileious'un huzuruna çıktılar. Yanına hediyelerle gelenlerden biri de Mervânî emiri Mümehhidüdevle idi. Basileious, Mümehhidüdevle'ye magistros unvanını verdi. Ayrıca iki taraf arasında askeri bir antlaşma yapıldı. Buna göre Mervânî Devleti, herhangi bir saldırı durumunda Ermeniyeye ve Taron birliklerinden yardım alacaktı. (El-Antakî, 1905, 184; İbnü'l-Ezrak, 1959, 84; İbnü'l-Ezrak, 1990, 96; Lastivertcs'i, 1985, 8; Taron, 1907, 210; Urfalı Mateos, 2000, 39-40; Honigmann, 1970, 155-156; Ripper, 2012, 231, 2012, 176; Alican, 2012, 126)¹²

Bizans İmparatoru'nun yaptığı bu antlaşmanın hedefinde Müslüman koalisyonu vardı. Basileious'un kendi koalisyonuna Müslüman bloğundan Mervânîleri alması düşmanını zayıflatmak ve onları parçalamak amacını güdüyordu. Basileious, Abhaz kralı Bagarat, İbery kralı Gurgen, Vanad (Kars) kralı Abas, Vaspurakan kralı Senekerim ve onun kardeşi Gurgen'i huzuruna alarak onlara hediyeler vermiş ve bu sayede onları kontrolü altında birleştirmişti. Ayrıca komşuları olan Arap emirliklerine mektuplar göndererek Vaspurakan'a yapılacak yağma, esir alma ve haraç talebi gibi tutumlardan onları men

⁹ El-Antakî, Melikü'l-Cezer/Cizr diye bu kelimeyi kaydetmiştir. (El-Antakî, 1905, 184)

¹⁰ Ermeniler Erzincan'a Erez diyorlardı. (Umar, 1993, 118)

¹¹ Van Gölü ile İran Azerbaycan'ı arasında kalan bölge Aspourakan, Asprakania, Vaspurakan, Baasprakan, Basprakania gibi isimlerle anılmıştır. (Umar, 1993, 820)

¹² İlyâ en-Nasibî ise 390 yılında Gürzân (غورزان) meliki Davud'un öldürülmesinden sonra II. Basileious'un Gürzân dolaylarına gittiğini, Mümehhidüdevle ile görüştüğünü ve ülkesinin emniyetinin sağlandığını söylemektedir. (İlyâ en-Nasibî, 1975, 201)

etmiş ve böylece Anadolu'nun doğusunda garantör olduğunu göstermişti. (Honigmann, 1970, 156)

Mervânîlerin kuzeydeki komşuları ile barış sağlaması, onların güvenliği için önemliydi. Fakat bu ittifak gönüllü bir katılımdan ziyade II. Basileious'un buraya yapmış olduğu ani harekât nedeniyle gerçekleşen bir zaruret gibi görünmektedir. Mümehhidüddeve, kuzeyindeki kralları huzuruna dizen kudretli Bizans İmparatoru ile ağır bedel ödeyebileceği bir mücadeleye girmek yerine, sınırlarını güvenceye alacak bir anlaşmaya razı olmayı daha kârlı bulmuştur. İmparatorun bu seferi esnasında Mervânî hükümdarının Malazgirt'i kaybetmiş olabileceği ve Ahlat'ın kendilerinde kalması karşılığında Mervânîlerin Hristiyan Anadolu'ya geçmek için bu güzergahı kullanan mücahitleri durdurma görevini üstlenmiş olabileceği söylenmektedir. (Ripper, 2012, 177)

11. Mümehhidüddeve'nin Ebü'l-Heyca el-Hamdanî'ye Yardım Etmesi

Büveyhî hükümdarı Adudüddeve'nin 978 yılında sonra Hamdanîlerin Musul kolunu ortadan kaldırmasının ardından bu bölgede farklı oluşumlar ortaya çıkmıştır. İlk olarak Bâd b. Dostık, Hamdanîlerin Musul'un kuzeyinde kalan topraklarını ele geçirmişti. Bâd'ın öldürülmesinden (380/990) önce Hamdanîlerden Ebu Tahir ve Ebu Abdullah Büveyhîlerin zayıf anında Musul'a yerleşmiş ve Bâd'ı yerel ittifaklarla yenmişlerdi. Bâd'ın ölümünden sonra da yerine geçen Mümehhidüddeve'nin ağabeyi Ebu Ali'nin çabalarıyla Mervânî Devleti yıkılmaktan kurtulmuştu. Ebu Tahir ve Ebu Abdullah mücadeleyi kaybedince Hamdanîlerin Musul kolu yıkılmış ve Ukaylî Devleti kurulmuştu. (Er-Rûzâverî, 2003, 54, 107; İbn Kesîr, 1987, 7/416; Sibî İbnü'l-Cevzî, 2013, 18/12)

Ebu Ali, 387/997 yılına gelindiğinde Hamdanîlerin Musul kolu ile ilişkilerini düzeltmiş ve Haleb Hamdanî emiri Sa'düddeve Şerif b. Seyfüddeve'nin kızıyla evlenmek istemiş, ancak evlilik gerçekleşmeden öldürülmüştü. Ölümünün ardından da Mümehhidüddeve, kızı Sittünnas ile evlenmişti. (İbnü'l-Adîm, 1996, 112-113; İbnü'l-Ezrak, 1990, 86,92)

Ebü'l-Fezail Saîdüddeve, 381/991 yılında Ebü'l-Meâlî Sa'düddeve b. Seyfüddeve'nin yerine geçmiş ve kayınpederi Hâcib Lü'lü' tarafından 392 (1002) yılında zehirlenerek öldürülmüştü. (Karaaslan, 1997, 447) Ebü'l-Fezail'in Ebü'l-Heycâ adında bir oğlu vardı. Ebü'l-Heycâ, Lü'lü' ve oğlu Murtazaüddeve Mansur'dan korkmaya başladı. Ebü'l-Heycâ, kadın kılığına girerek veya Melkûnâ diye bilinen Hristiyan bir tüccarın yardımıyla Haleb'den çıktı ve Bizans İmparatoru II. Basileious'a iltica etti. Murtazaüddeve Mansur, Bizanslılarla Suriye nedeniyle mücadele eden Fatimîlerle yakındı. Bu durum Ebü'l-Heycâ'ya Bizans kapılarını rahatça açmıştı, hatta Basileious ona Magistros unvanını vermişti. El-Antakî, Mansur'un babası Lü'lü'nün 399/1008 yılında öldüğünü ve oğlu Murtazaüddeve Mansur'un yerine geçtiğini söylemektedir. Mansur'un halka zulmetmesi insanların ondan ikrah etmesine neden oldu. Haleb halkı ve özellikle Beni Kilab Kabilesi, Mansur'dan kurtulmak için Ebü'l-Heycâ'nın geri gelmesi gerektiğine inandılar. Bu amaçla damadı Mümehhidüddeve b. Mervân'ın Ebü'l-Heycâ'nın gönderilmesi konusunda Basileious'a mektup yazmasını istediler. Mümehhidüddeve de Ebü'l-Heycâ'nın emirliğe geçebilmesi için Bizans İmparatoru'ndan onun gönderilmesini istedi. Meyyâfârikîn'e gelen Ebü'l-Heycâ, Hamo

b. Mervân¹³ komutasında iki yüz atlı ve hazinesiyle el-Cezîre'ye gitti ve Benî Kilab'ın ona katılması için haber gönderdi. Buluşmalarından sonra 400/1009-1010 yılında Haleb'e elçi gönderince Mansur bu durumdan telaş etti. Beni Kilab ile anlaşmaya varmaya çalışarak onlara toprak verdi. Haleb'in dışındaki arazileri onlara ikta etti. Ayrıca Fatimî halifesi el-Hâkim'den de yardım istedi. El-Hâkim, Haleb'in bir vilayet olarak kendisine bağlanmasını şart koştu. Fatimi halifesi de Trablus Kadısı Kadı Ali b. Abdülvahid b. Haydar ve Trablus Valisi Ebü Saade ile Trablus'tan çok sayıda asker gönderdi. Araplar, bu durumu görünce Mansur'un karşısına çıkmak istemediler. Zor durumda kalan Ebü'l-Heycâ ve yanındakiler mağlup olarak yağmalandılar. Ebü'l-Heycâ, çaresiz bir şekilde Malatya tarafına, oradan da Konstantiniye'ye gitti. Bizans İmparatoru II. Basileious ona iyi davranarak ölünceye kadar onu himaye etti. (El-Antakî, 1905, 209, 210; İbnü'l-Adîm, 1996, 112, 113; Tokuş, 2006, 83; Yusuf, 2001, 2/60)

12. Mümeħhidüddeve'nin Suikast Sonucu Öldürülmesi

Mümeħhidüddeve'nin hükümdarlığının ilk yıllarında, Mem'in hükümdardan sonra en yetkili kişi olduğu görülmektedir. 388/998 yılından sonraki kayıtlarda Şervîn'in bu konumda olduğu anlaşılmaktadır. (İbnü'l-Ezrak, 1990, 92) Mümeħhidüddeve'nin Şervîn'e olan sevgi ve itimadı şaşkırtıcı derecededir ve bu güven suikastten önce son safhaya varmıştır. İbnü'l-Ezrak, tüm devlet yetkilerinin vezir Şervîn'in¹⁴ elinde olduğunu, Mümeħhidüddeve'nin kendisiyle çok samimi olduğunu ve onu çok sevdiğini söylemektedir. Onu, kadın ve cariyelerinin bulunduğu haremine bile götürüyordu. Hatta bir gün ona "ruhum seninkinden aşağı, günüm seninkinden öncedir." demişti. Şervîn'in de çok sevdiği İbn Fîlûs adında bir gulamı vardı ve onu Şurta Teşkilatı'nın başına getirmişti. Ancak Mümeħhidüddeve, İbn Fîlûs'u görmek istemeyecek ve yüzüne bakmayacak kadar ondan nefret ediyordu. Onu birkaç kere öldürmek istemiş fakat Şervîn'in hatırı için bundan vaz geçmişti. İbn Fîlûs ta emirin kendisine kin beslediğinin farkındaydı. (Ebü'l-Fida, t.y. 2/127; İbnü'l-Esîr, 1987b, 7/445; İbnü'l-Ezrak, 1990, 100; Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, 18/205)

İbn Fîlûs, hayatından endişe ettiği için Şervîn ile beraber Mümeħhidüddeve'ye suikast düzenlemeyi kendisi için bir çıkış yolu olarak görüyordu. Bu amaçla Şervîn'i buna ikna etmek için çabaladı. Şervîn'e ikisinin kaderinin bir olduğunu, emirin onlar hakkında kötü şeyler düşündüğünü, gösterdiği samimiyetin aldatmaca olduğunu ve onları ortadan kaldırmak için fırsat kolladığını söyledi. Sözlerinin doğru olduğunu ıspat etmek için deliller ortaya koyup hikâyeler anlattı. Şervîn, ne yapılması gerektiğini sorduğunda da onu öldürerek yerine geçmesi gerektiğini söyledi. Şervîn bunu ilk duyduğunda İbn Fîlûs'a "Allah emire ihanet edeceğim günü göstermesin. Bana çok iyilik yapmıştır. Üzerimde çok hakkı vardır. Kendi makamına oturacak ve haremine girmeme izin verecek kadar bana güvenmektedir. Ona ihanet edemem ve ona verdiğim sözü

¹³ El-Antakî'nin eserinde geçen حموه kelimesi Thomas Ripper tarafından "Hamve" olarak okumuştur. Fakat biz bunun Muhammed'in Kürtçe kısaltılmış şekliyle Hamo olduğunu düşünüyoruz. Hamo b. Mervân, askerlerle beraber muhtemelen Bizans sınıra veya Haleb'e kadar Ebü'l-Heyca'ya eşlik etmiştir. Ripper, Hamve'nin (Hamo) Mervân'ın başka bir oğlu veya İbnü'l-Ezrak'ta geçen Kek b. Mervân olabileceğini yazmıştır. (El-Antakî, 1905, 210; Ripper, 2012, 213-214, 683)

¹⁴ Her ne kadar İbnü'l-Ezrak, Şervîn'in hacib olduğunu söylemekteyse de Şervîn'in elindeki yetkilere bakıldığında onun hükümdardan sonraki en yetkili kişi yani vezir olduğu görülmektedir. Babası Mem hayatta iken her ikisini aynı dönemde hacib diye tanıtmıştır. Ayrıca bu dönemde başka bir vezirin olduğu konusunda bilgi mevcut değildir. Bu nedenle İbnü'l-Ezrak'ın bu kavramları yerinde kullanmadığı ve Şervîn'in vezir olduğu anlaşılmaktadır. (İbnü'l-Ezrak, 1959, 83, 88, 91, 92, 93; İbnü'l-Ezrak, 1990, 87)

bozamam. Halk da böyle bir şeyi kabul etmez.” cevabını verdi. İbn Fîlûs, Şervîn’e canını bu yakınlık ve sevgiden daha çok sevmesi gerektiğini söyledi. Çok azimli ve kararlı biri olan İbn Fîlûs, uzun süre bu düşünceleri savunarak Şervîn’i ikna etti. İlk önce birkaç defa Mümehhidüddeve’nin yemeği ve suyuna zehir katarak onu öldürmeyi denediler fakat başaramadılar. Sonra çok daha iyi bir plan hazırlayıp uyguladılar. (İbnü’l-Ezrak, 1990, 100)

Mümehhidüddeve, Hetah Kalesi’ni¹⁵ Şervîn’e ikta olarak vermişti. Çok sağlam bir kale olan Hetah, geniş otlaklara ve bereketli topraklara sahipti. Şervîn, adet olarak ilkbaharda emiri oraya götürür, toplu ziyafetler verir ve orada ilkbaharı beraber geçirirlerdi. Mümehhidüddeve ve Şervîn, 400 yılının başı veya 401/1010 yılının sonlarında Hetah’a gittiler. Burada eğlence ve ziyafet tertip edip avlandılar. Günlerce güzel ve neşeli vakit geçirdiler. İbn Fîlûs, bir gece kalenin kapısına bir grup nöbetçi dikerek Mümehhidüddeve’nin adamlarının içeriye girmesine mani oldu. Şervîn ile Mümehhidüddeve ise yeme ve içmeyle meşguldüler. Gece ilerlerken Mümehhidüddeve içip eğlenmeye devam ediyor ve Şervîn’e yanında kalması için ısrar ediyordu. Şervîn ise önünde eğilip yerleri öpüyor ve her defasında ona bir kadeh daha doldurup içiriyordu. Sarhoş olan emirin amcazadeleri kalkınca, Şervîn onları uğurlamak için refakat ediyordu. Fakat onları başka bir eve götürüp tutukluyor ve bunu emirin buyruğuyla yaptığını söylüyordu. Emir’in şarkıcıları ve onların dışında üç kişi kalıncaya kadar böyle devam etti. Ayrıca emirin Müşrik¹⁶ adında özel bir hizmetçisi oradaydı. Emir de sarhoş olunca Şervîn onu yatağına götürdü. Müşrik, emirin ayaklarını ovarken İbn Fîlûs, Şervîn’den emiri öldürmesini istedi. Ancak Şervîn “Vicdanım el vermiyor, istersen kendin yap.” dedi. İbn Fîlûs, yalın kılıçla emirin odasına girince, emir ona bu saatte niçin geldiğini sordu. Hizmet etmek için geldiğini söylediye de emir çıkmasını istedi. İbn Fîlûs, çıkmayınca emir ona saldırarak onu yere yıktı ve Şervîn’den kılıcını getirmesini istedi. Fakat Şervîn kılıcı getirerek emire vurdu. Mümehhidüddeve’nin son sözleri “Ah Şervîn, İbn Fîlûs’un kinine uydun, vallahi bundan sonra iflah olmazsın.” oldu. (El-Makrizî, 1996, 1/270; İbn Haldûn, 2000, 4/414-415; İbnü’l-Esîr, 1987a, 7/445; İbnü’l-Ezrak, 1990, 101-102; İbnü’l-İmâd el-Hanbelî, 1986, 5/225)

Mümehhidüddeve’yi öldürdükten sonra hizmetçi Müşrik’i yakaladılar. Emir’in amcazadeleri ve ona sadık olanları tutukladılar.¹⁷ Askerleri hazırlayarak Müşrik ile beraber Meyyâfârikîn’in yolunu tuttular. Meyyâfârikîn’deki nöbetçiler Mümehhidüddeve gelirken Müşrik’i görmeden kapıyı açmıyorlardı. Müşrikle beraber şehre girdiler ve hükümdarlık sarayına geçip yönetime el koydular. (İbnü’l-Esîr, 1987a, 7/445; İbnü’l-Ezrak, 1990, 103; İbnü’l-İmâd el-Hanbelî, 1986, 5/225)

Mümehhidüddeve’nin öldürüldüğü tarih konusunda tarihçilerin farklı rivayetlerine şahit olunmaktadır. Bazıları bunun 402 yılında olduğunu yazmışlardır. (Ebü’l-Fida, t.y. 2/127; İbn Tağriberdî, 1935, 4/231; İbnü’l-Verdî, 1996, 1/299) Bazıları da daha sonraki tarihleri vermişlerdir. (İbn Kesîr, 1987, 15/544; İbnü’l-Cevzî, 1992, 15/92; Minorsky, 1988, 23) Fakat ilk dönem kaynakları genelde 400 veya 401 tarihinde bu olayın gerçekleştiğini yazmışlardır. (İbn Hallikan, 1977, 1/177; İbnü’l-Esîr, t.y., 10/34; İbnü’l-Ezrak, 1990, 101; İlfîyâ en-Nasîbî, 1975, 204) Mümehhidüddeve suikastinin tarihi

¹⁵ Diyarbakır’ın Lice ilçesine bağlı Kabakaya Köyü (Konyar, 1936, 2: 357-358) veya buraya yakın Oyuklu Köyü olduğu söylenmektedir. (Çevik, 2002, 154-158)

¹⁶ مشرق şeklinde yazılmıştır. (İbnü’l-Ezrak, 1959, 89)

¹⁷ Makrizî, Beni Mervân’dan çoğunun bu sırada öldürüldüğünü söylemektedir. Ancak bu bilgi başka kaynaklarda geçmemektedir. (El-Makrizî, 1996, 1/270)

konusundaki şüpheleri ortadan kaldıran şey ise günümüze ulaşmış sikkelerdir. Şervîn b. Muhammed adına kestirilmiş 401 tarihli sikke, bize bu suikastın 401'den sonra olamayacağını göstermektedir. İbnü'l-Ezrak'ın verdiği detaylı bilgiler, bu suikastın 401/1010 yılı başlarında olduğunu göstermektedir. (Heideman, 1997, 600; İlish, 2016, 139-140; Lowick - Cribb, 1979, 81) İlyâ en-Nasîbî ise tam tarih vererek bu suikastın Şervîn tarafından 5 Cemaziyülevvel 401/15 Aralık 1010 tarihinde gerçekleştirildiğini söylemektedir. İlyâ, Mümeħhidüddeve'den mübarek emir diye bahsetmektedir. (İlyâ en-Nasîbî, 1975, 204) Mümeħhidüddeve'den sonra kardeşi Nasrüddevle zamanında yaşamış olan, Nasrüddevle ve veziri İbnü'l-Mağribî ile samimi olduğu anlaşılan Hristiyan din adamının bu sözleri, Mervânîlerle iyi ilişkilerinin olduğunun haricinde, bazı kesimlerin Mümeħhidüddeve'den razı oldukları anlamına gelmektedir. (İlyâ en-Nasîbî, 2008, 19-21, 40-44)

Planlarının son aşaması, Siirt'te bulunan tahtın meşru varisi Nasrüddevle Ebu Nasr Ahmed'in yakalanması idi. Böylelikle önlerinde hiçbir engel kalmayacaktı. Aynı zamanda emirin mührü ile tüm kaleleri ele geçirdiler. Fakat Emir Ebu Ali döneminden beri Erzen'de valilik yapan Hoca Ebü'l-Kasım el-İsfahânî olanları duymuş ve planlarına engel olmak için harekete geçmişti. (İbnü'l-Ezrak, 1990, 106) Hoca Ebü'l-Kasım el-İsfahânî, İs'ird'e giden birlikten önce Ebu Nasr Ahmed'e haber vererek onu Erzen'e getirtti. Onu teslim almak isteyen Şervîn'in askerleriyle çatışarak onları püskürttü. Kürt aşiretlerini toplayarak yaklaşık bir yıl sürecek olan mücadeleye başladı. (İbnü'l-Ezrak, 1990, 108-111) Nasrüddevle'nin yakalanmaması ve etrafında birçok insanın toplanması, kısa sürede Meyyâfârikîn haricindeki tüm şehirlerin Şervîn'in elinden çıkmasına neden oldu. Nasrüddevle, yaklaşık bir yıl Meyyâfârikîn'i kuşatarak Meyyâfârikîn halkını teslim olmaya zorladı. İbn Fîlûs, Meyyâfârikîn'de halk tarafından öldürülürken (İbnü'l-Ezrak, 1990, 111) birçok müzakereden sonra Meyyâfârikîn'in kapıları açılarak Nasrüddevle'ye teslim edildi. Nasrüddevle, Şervîn'e dokunmayacağını vadetmişse de onu ağabeyi Mümeħhidüddeve'nin öldürüldüğü yere göndererek orada astırdı. (Ebü'l-Fida, t.y. 2/127; İbn İbrî, 1994, 1/173; İbnü'l-Esîr, 1987a, 7/445; İbnü'l-Ezrak, 1959, 115; İbnü'l-Verdî, 1996, 1/299) Nasrüddevle, Meyyâfârikîn'i geri aldıktan sonra Mümeħhidüddeve'nin tabutunu alarak ağabeyi Ebu Ali'nin defnedildiği Erzen'deki türbeye gömdü. İbnü'l-Ezrak, kendi zamanında köprünün doğusundaki camiye gömüldüğünü söylemektedir. Ebu Ali ve Mümeħhidüddeve'nin Erzen'de defnedilmesinin nedeni anne ve babalarının orada yaşamasıydı. (İbnü'l-Ezrak, 1990, 114)

13. Mümeħhidüddeve Döneminde Devlet Teşkilatı

Mümeħhidüddeve dönemindeki Mervânî devlet teşkilatı hakkındaki çok az şey bilmekteyiz. Ondan sonra hükümdar olan kardeşi Nasrüddevle Ebu Nasr Ahmed döneminde daha çok bilgi bulunmaktadır. Tüm Mervânî tarihi ele alındığında Mervânî devlet teşkilatı daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Mervânî Devlet teşkilatında başkent (Meyyâfârikîn), hükümdar (emir), veliaht, vezir, divan teşkilatı, ordu (aridü'l-ceyş), vali, hacib,¹⁸ kadı, emniyet teşkilatı (şurta), hazinedar, vakıflar idaresi, surlar idaresi, elçi, müftü, hisbe¹⁹ ve hatip gibi kurum ve görevlerin var olduğu görülmektedir. Bu çerçevede Mervânî devlet teşkilatının kendi muasırları olan Müslüman devletlerin

¹⁸ Hâciblik, birçok İslam devletlerinde vezirlikten sonra gelen idari bir birimdir. Hükümdarı korumak ve yapacağı görüşmeleri ayarlamak gibi görevleri vardı. (Sarıçam - Erşahin, 2008, 96, 97)

¹⁹ İhtisab olarak da adlandırılan hisbe, şehirde belediyenin çoğu işlerini yerine getirmekteydi. Bu işleri icra eden görevliye de muhtesib denilirdi. (Sarıçam - Erşahin, 2008, 103)

teşkilatlarına benzediği anlaşılmaktadır. (Yaz, 2019a, 145-211; Yusuf, 2001, 2/73-128) Biz bu çalışmada sadece Mümeħhidüddeve zamanında kaynaklara yansıyan kurum ve görevleri ele alacağız.

Mervânîlerde hükümdarlık babadan oğula geçmesine rağmen Mümeħhidüddeve'nin burada ağabeyi Ebu Ali Hasan'ın yerine geçtiği görülmektedir. Bu durum Ebu Ali'nin öldüğü tarihte tahta geçebilecek yaşta çocuğunun olmaması ile ilgilidir. Devletin kurucusu Bâd'ın durumu ise biraz daha farklıdır. Bâd'ın çocuklarının bilgisi kaynaklara yansımamakla beraber, Bâd'ın ölümünün ardından yeğeni Ebu Ali olağanüstü koşullarda bulduğu fırsatı değerlendirerek hükümdar olmuştur. (İbnü'l-Ezrak, 1990, 76-77) Mümeħhidüddeve'den sonra ise çocuklarının olmaması nedeniyle kardeşi Nasrüddevle Ebu Nasr Ahmed yerine geçmiştir. Ondan sonra Nasrüddevle'nin oğlu Nizamüddîn Nasr ve Nizamüddîn'in oğlu Nâsrüddevle Mansur tahta geçmiştir. (İbnü'l-Ezrak, 1959, 103)

Hükümdardan sonra gelen en yetkili kişi vezirdir. İbnü'l-Ezrak her nedense Mem²⁰ ve oğlu Şervîn'i hâcib diye kayda geçirmiştir. Şervîn ve babası Mem'in aynı anda hâcib olması ve vezaret makamının boş olması makul değildir. Şervîn'in yetkilerine bakıldığında bir vezirden daha etkin olduğu görülmektedir. İbnü'l-Ezrak onun için "sözü geçen, hükümdarın danıştığı kişi, emirin nedimi, arkadaşı, hükümdara en yakın kişi, devletin elinde ve memleketin emrinde olduğu kişi" ifadelerini kullanmakta ve her taraftan aşiretlerin onun yanına gelip emrine girdiğini söylemektedir. (İbnü'l-Ezrak, 1959, 80) Hatta başka bir yerde Mümeħhidüddeve'nin ona "ruhum seninkinden aşağı, günüm seninkinden öncedir." dediğini aktarmaktadır. (İbnü'l-Ezrak, 1990, 100) Bu yetkiler, devletin tamamen onun eliyle kontrol edildiği ve hükümdarın onun gölgesinde kaldığı anlamına gelmektedir. Babası vezir iken Şervîn'in hâcib olduğunu ve vezaret makamına geçtikten sonra İbnü'l-Ezrak'ın hâlâ onu hâcib diye andığını düşünüyoruz. Vezaret makamı Mervânî Devleti'nde var olan bir kurumdur. Nitekim devletin kurucusu Bâd b. Dostik ve diğer dönemlerde bu kurumun var olduğu bilinmektedir. (Yaz, 2019b)

Mervânîlerde taşra teşkilatının başında valiler bulunuyordu. Mümeħhidüddeve zamanında valilerle ilgili çok az bilgi kayda geçmiştir. Hükümdar çocuklarının ve Mervânî ailesinden kişilerin bu görevi üstlendiğini biliyoruz. Mümeħhidüddeve'nin kendisi hükümdar olmadan önce Cizre'de vali idi. (İlîyâ en-Nasîbî, 1975, 201) Bunların dışında Mümeħhidüddeve zamanında vali olduğunu bildiğimiz tek kişi Erzen valisi Hoca Ebü'l-Kasım el-İsfahânî'dir. Hoca, Ebu Ali ve Mümeħhidüddeve zamanında valilik yapmıştır. (İbnü'l-Ezrak, 1990, 106) Nasrüddevle zamanında ise gösterdiği fedakârlık ve ferasetten dolayı vezirlik makamına yükselmiştir. (İbnü'l-Ezrak, 1990, 114)

Mümeħhidüddeve zamanında var olduğu kaynaklarla sabit olan bir başka kurum ise kadılıktır. İbnü'l-Ezrak, satır aralarında bazı kadıların isimlerini vermiştir. Anlattığına göre 387/997-998 yılında Meyyâfârikîn kadısı Kadı Ali b. Ahmed en-Nesevî ölmüş ve orada gömülmüştür. Sonrasında Bağdat başkadısı Ebu Abdullah b. Mahlûs'un öğrencisi Hasan b. Hasan b. Münzir Meyyâfârikîn kadısı olmuş ve 400/1009-1010 yılına kadar bu görevi yürütmüştür. Ondan sonra da Ahmed b. Hamid kadı olmuştur. Kadı Ahmed b. Hamid iyi bir hukukçu olup Ali b. Ahmed ile Kadı Ebu Ali Hasan b. Hasan'a vekâlet

²⁰ Ebu Ali zamanında da Mem'den (Muhammed) Burcû'l-Melik'teki (Hükümdarlık Sarayı) vali olarak bahsetmiştir. (İbnü'l-Ezrak, 1959, 61)

etmiş ve 410/1019-1020 yılına kadar bu görevi üstlenmiştir. (İbnü'l-Ezrak, 1959, 79; İbnü'l-Ezrak, 1990, 92)

Mümeħhidüddeve döneminde Şurta teşkilatının var olduğu görülmektedir. İbnü'l-Ezrak, Şervîn'in gulamı (özel hizmetçisi) olduğunu söylediği İbn Fîlûs'un Şurta Teşkilatı'nın (Emniyet Teşkilatı) başında olduğunu söylemektedir. (İbnü'l-Ezrak, 1959, 87) Bunun dışında Mümeħhidüddeve zamanında teşkilatın yapısı hakkında başka bir bilgiye rastlanmamaktadır. Sadece Gürcü kralın hizmetinde çalışırken ondan kaçıp Meyyâfârikîn'e gelen Ebu Leys ve onun emrinde olan kalabalık bir Gürcü gruptan bahsedilmektedir. Şervîn'e hizmet edip Meyyâfârikîn halkına karşı kullanılan bu kişilerin Mümeħhidüddeve zamanında onu korumakla görevli oldukları anlaşılmaktadır. (İbnü'l-Ezrak, 1990, 111) Bu bilgiler muhtemelen bu kişilerin de Şurta teşkilatının içerisinde yer aldığını göstermektedir.

Mümeħhidüddeve ve ondan önceki hükümdarların ikamet ettikleri sarayları vardı. Başkent Meyyâfârikîn'deki bu saray Hamdânîler döneminden kalmıştı. Mümeħhidüddeve'nin eş ve cariyeleri de bu sarayda kalıyorlardı. Saray hem hükümdarın ikamet ettiği hem de devleti yönettiği yerd. Şervîn isyanı sırasında bu saray yakılmış ve Nasrüddevle döneminde şehrin kuzeyinde yeni bir saray yapılmıştır. (İbnü'l-Ezrak, 1959, 107, 108; İbnü'l-Ezrak, 1990, 100)

Mümeħhidüddeve zamanında devlet hazinesinin de var olduğu kayıtlarda geçmektedir. Mümeħhidüddeve'nin öldürülmesinden sonra Meyyâfârikîn'de halk isyan edip işler kötüleşince, Şervîn hazineyi tedbir olarak Âmid'e yollamayı düşünmüştür. İbn Dimne, Komutan Mürtec'i göndererek değerli eşya ve paralardan oluşan Mervânî hazinesini Âmid'e nakletmiştir. (İbnü'l-Ezrak, 1990, 110)

Mervânîler vakıflara büyük bir önem veriyorlardı. Vakıflar aracılığı ile şehirlerdeki belediye hizmetlerini yürütüyorlardı. Vakıf işlerinin icrası için Vakıflar İdaresi'ni kurmuşlardı. Ebu Ali, Mümeħhidüddeve ve Nasrüddevle zamanında bu kurumun başında Hristiyan bir görevli olan İbn Şelfîta bulunmuştur. (İbnü'l-Ezrak, 1959, 164; İbnü'l-Ezrak, 1990, 156) Hristiyan birinin Mervânî Devlet teşkilatı içerisinde yer alması, Mervânî idarecilerinin onlara karşı hoşgörüsünü göstermektedir. Tarihçi, din adamı ve âlim İlyâ'nın Mümeħhidüddeve'den "Mübarek" diye bahsetmesi de bu hoşgörü ve yakınlığın göstergesidir. (İlyâ en-Nasîbî, 1975, 204)

Mervânî hükümdarlarının özel doktorları da vardı. Ataları Abbasî Devleti'nde doktorluk yapan meşhur Bahtîşu' ailesinden Cebrail b. Ubeydullah Meyyâfârikîn'e getirtilmiştir. Mümeħhidüddeve hastalandığında ısrarla yanına yerleşmesini istemiş ve sonunda Cebrail'i buna razı etmiştir. Cebrail, Meyyâfârikîn'e geldiğinde kimsenin ona göstermediği izzet ve ikramı görmüştür. Cebrail burada üç yıl kaldıktan sonra 396/1006 yılında vefat etmiş ve Meyyâfârikîn'in dışında defnedilmiştir. Cebrail, tıp alanında yetkin bir doktordu. Onun bu alanla ilgili yazmış olduğu eserler de mevcuttur. (Doğruyol, 1992, 6/379; Es-Safedî, 2000, 11/39; İbn Ebu Usybiâ, 1965, 213-214) Mümeħhidüddeve zamanında doktorluk yaptığı bilinen başka biri ise Ammâr b. Ali el-Mavsîlî'dir. (ö. 1010) Ammâr'ın Siirt ve Erzen'de doktorluk yaptığı ve göz ameliyatları gerçekleştirdiği bilinmektedir. (Bakkal, 2013, 9)

Cebrail'in Ebu Said Ubeydullah b. Cebrail adındaki oğlu Mümeħhidüddeve'den sonra hükümdar olan Nasrüddevle'ye doktorluk yapmıştır. Ebu Said Ubeydullah'ın da tıp alanında birkaç kitabı bulunmaktadır. Zamanın büyük tabiplerinden olan İbn Butlân ile dost olan Ebu Said Ubeydullah, 450/1058 yılında vefat etmiştir. Bahtîşu' ailesinin Meyyâfârikîn'e gelmeleri Mervânî ülkesinde tıbbın gelişmesine katkı sağlamıştır.

Meyyâfârikîn'de inşa edilen hastenenin Ebu Said tarafından yapıldığı yönünde rivayetler mevcuttur. (Contadini, 2003, 17; Yusuf, 2001, 2/279)

14. Mümeħhidüddeve Döneminden Kalan Sikke ve Kitabeler

Mümeħhidüddeve dönemine ait tek kitabe Meyyâfârikîn'de kalenin kuzey kısmında yuvarlak burçlardan birinin üzerindedir. 391/1000-1001 yılına ait bu kitabede şunlar yazılmaktadır:

بسم الله الرحمن الرحيم. لا اله الا الله محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم. مما أمر بعلمه الامير المنصور ممد الدولة ابو منصور مولى امير المؤمنين أطل الله بقاءه في سنة احدى و تسعين و ثلثمائة وانفق عليه من خاص ماله ابتغاء وجه الله عز وجل

Bismillahirrahmanirrahim. La ilahe illallah ve muhammedün rasulullah. Aziz ve yüce Allah'ın rızası için Emirü'l-Mü'minin'in kölesi, muzaffer emir Mümeħhidüddeve Ebu Mansur, Allah ömrünü uzatsın 391 yılında masraflarını şahsi malından karşılayarak yapılmasını emir buyurdu. (Baş, 2006, 201; Beysanoğlu, 1998, 1/234; Yusuf, 2001, 2/336)

Mümeħhidüddeve döneminden bazı sikkeler de günümüze ulaşmıştır. Sikkelerin üzerinde İslam dünyasının Sünni otoritesi olan Abbasî halifesi el-Kadir Billah ve Büveyhî sultanı Bahâüddeve'nin isimlerinin bulunması, Mümeħhidüddeve başta olmak üzere Mervânîlerin dini, mezhebi ve siyasi tercihlerini göstermektedir. Günümüze ulaşan sikkeler 391 ile 401 yılları arasında Âmid, Meyyâfârikîn ve Nusaybin'de kestirilenlerdendir. Bu dönem kestirilen sikkeler, Mervânî devletinin sınırları hakkında önemli bilgiler de vermektedir. Meyyâfârikîn, Âmid ve Nusaybin'de sikkelerin kestirilmiş olması bu yerlerin Mervânî kontrolünde olduğunu göstermektedir. Kaynaklarda Nusaybin'in Mervânîlerin elinde olduğunu gösteren bir bilgiye ulaşamamasına rağmen 391 yılında Nusaybin'de kestirilen sikke bunu kanıtlamaktadır. (Heideman, 1997, 605; İlish, 2016, 137-142; Lowick - Cribb, 1979, 77, 80,81; Poole, 1897, 339, 1967, 3/25, 26) Mümeħhidüddeve'nin kestirdiği sikkelerin bir yüzünün orta kısmında lailahe illallah vahdehu la şerike leh, el-galib bi'l-lah, Mümeħhidüddeve Ebu Mansur yazılmıştır. Kenarlarda ise besmele, sikkenin kestirildiği yer ve kestirildiği yıl nakşedilmiştir. Diğer tarafında ise Allah, Muhammed rasulullah sallallahu aleyhi vesellem, Abbasi halifesi ve Büveyhî melikinin ismi yer almaktadır. (Galip 1312, 2/82) Bunun yanında araştırma eserlerde, çeşitli internet siteleri ve koleksiyoncularda Mümeħhidüddeve'nin kestirmiş olduğu sikkelerin izine rastlamak mümkündür. (Tufantoz, 2005, 35-36; Yusuf, 2001, 2/113; icollector.com, 2020; numisbids.com, 2020; Zeno.ru, 2020)

SONUÇ

Mümeħhidüddeve Ebu Mansur Said, 387/997 yılında ağabeyi Ebu Ali Hasan'ın öldürülmesiyle yerine geçmiş ve 401/1010 yılına kadar tahtta kalmıştır. Her ne kadar İbnü'l-Ezrak, Mervânî veziri Mem tarafından Mümeħhidüddeve unvanının kendisine verildiğini söylemişse de biz bu unvanın adet olduğu üzere Abbasî halifesi tarafından verildiği kanaatindeyiz. Nitekim bu bilgiyi veren İbnü'l-Ezrak, Mümeħhidüddeve'nin Bağdat'a elçi gönderdiğini ve Bağdat'tan teşrif ve tevkî gönderildiğini söylemektedir.

Mümeħhidüddeve'nin babası Mervân, Siirt ile Ma'den arasındaki Kûrmâs Köyü'nden olup buranın ileri gelenlerindedir. Çarbuhtî Aşireti'ne mensup olan bu aile Kürt'tür. Mümeħhidüddeve, dayısı Bâd b. Dostık'ın ilk faaliyetlerinden itibaren yanında olmuş ve kardeşleri gibi onunla beraber yürümüştür. Hükümdarlıktan önceki hayatı hakkında

kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Hükümdarlık yaptığı yıllara ait de pek fazla bilgi mevcut değildir. Haleb Hamdanî emiri Sa'düddeve Şerif b. Seyfüddeve'nin kızıyla uzun süre evli olduğu halde, öldükten sonra geride çocuk bırakmamıştır.

Cizre'de valilik yapmış olan Mümeħhidüddeve, ağabeyi öldürüldükten sonra en büyük kardeş vasfıyla tahta geçmiştir. Tahta geçtiğinde ağabeyinin öldürülmesinde parmağı olan hâcib Şervîn'i, babası Mem'in ölümünün ardından vezir olarak atamıştır. Her ne kadar İbnü'l-Ezrak onu hâcib olarak anmışsa da elindeki yetkiler onun vezir olduğunu göstermektedir. Mümeħhidüddeve, ağabeyinin suikastında aldığı rolden habersiz bir şekilde Şervîn'i çok sevmiş, ona güvenmiş, eş ve cariyelerinin yanına girmesine dahi izin vermiştir. Fakat samimiyet ve güveni hayatına mal olmuştur. Çok nefret ettiği ve defalarca öldürmek istediği söylenen İbn Fîlûs'un Sahibü'ş-Şurta gibi kritik bir mevkide kalmasına müsaade etmiştir. Hâlbuki ağabeyi Ebu Ali'nin Meyyâfârikîn'den sürdüğü kimselerin ona olan kinleri ve korkuları nedeniyle öldürülmesine şahit olmuştur. Böyle birinin kendi güvenliğinden sorumlu olması Mümeħhidüddeve'nin yönetim alanındaki zayıf tarafını göstermektedir. Siyasi bir hamle olarak görülse de ağabeyini öldürün iki baş aktörü de Âmid valisi olarak kabul etmesi, hükümdar olduğu on dört yıl boyunca Mervânî ülkesinde krallar gibi hareket eden ağabeyinin katillerine karşı bir adım atmamış olması ve onları ortadan kaldıramaması iç politikadaki başarısızlıklarından sayılabilir. Öte yandan İbnü'l-Ezrak ayrıntıya girmemekle birlikte Mümeħhidüddeve döneminde halkın durumunun iyileştiğine işaret etmektedir.

Mümeħhidüddeve'nin takip ettiği dış politika hakkında da az bilgi bulunmaktadır. Bu durum Mümeħhidüddeve döneminde kayda değer önemli hadiselerin yaşanmaması ve sükunetin hakim olmasıyla da ilgilidir. 1000 yılı başlarında Bizans İmparatoru Basileious'un Doğu Anadolu'ya gelmesi sırasında Mümeħhidüddeve'nin onun huzuruna çıkması ve ona bağlılığını bildirmesi en önemli olanıdır. Burada Müslümanlara karşı hareket edecek olan Bizans'ın oluşturduğu koalisyona katıldığı ve Basileious'un ona magistros unvanını verdiği görülmektedir. Mümeħhidüddeve, baş edemeyeceği Bizans İmparatorluğu ile yaptığı bu anlaşmayla kuzey sınırlarını güvence almıştır.

Haleb halkı, Mansur b. Lü'lü'nün kötü idaresinden kurtulmak için, öldürülen eski Haleb emiri Saîdüddeve'nin oğlu Ebü'l-Heycâ'nın Konstantiniye'den getirilmesi için Mümeħhidüddeve'den yardım istenmiş ve Mümeħhidüddeve bunun için seferber olmuştur. Bizans imparatoru nezdinde muteber olan Mümeħhidüddeve'nin mektubu ile Ebü'l-Heycâ Meyyâfârikîn'e gelmiştir. Mümeħhidüddeve, ona askeri ve mali yardımda bulunarak onu Haleb'e göndermiştir. Fakat Ebü'l-Heycâ, İbn Lü'lü'yü zorlasa da Fatimîlerin arka çıkması sonucunda yenilmiş ve tekrar Bizans'a sığınmıştır. Basileious'un Mümeħhidüddeve ve Ebü'l-Heycâ'ya yardım etmesi, yüzyıllardır Müslüman devletlerle olan hâkimiyet savaşında görülen siyasi taktiklerdendir.

Mümeħhidüddeve, kendisine yakın gördüğü veziri Şervîn ve Şurta teşkilatının başındaki İbn Fîlûs'un Hetah'ta tertip ettikleri suikast sonucunda öldürülmüştür. Suikastın en ince detaylarına kadar düşünüldüğü ve planlandığı görülmektedir. Fakat son aşamada tahtın varisi olan Nasrüddevle'yi ele geçirememeleri asıl hedeflerine ulaşmalarını engellemiştir.

Mümeħhidüddeve zamanından Meyyâfârikîn surlarında bulunan bir kitabe günümüze ulaşmıştır. Bu kitabede Abbasî halifesi için "Emirü'l-Mü'minin'in Kölesi" ibaresinin geçmesi, Bizans ile yapılan ittifak anlaşmasına rağmen Mervânîlerin Abbasî halifeliği ile İslam dünyasına olan bağlılığının devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca

Mümeħhidüdevle döneminden günümüze ulaşan bazı sikkeler vardır. Bu sikkelerden biri, güney tarafını iyi bilemediğimiz Mervânî sınırları içerisinde Nusaybin'in de olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Abdulgani Efendi. *Mardin Tarihi*. Haz. Burhan Zengin. Ankara: Gap Yayınları Kültür Dizisi 1, 1999.

Alican, Mustafa. *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Amedroz, H. F. "The Marwanid Dynasty at Mayyafariqin in the Tenth and Eleventh Centuries A.D." 123-154. 1903.

Antakî, Yahya Said. *ZeyluTarihi'l-Mecmû*. Beyrut: Matbaatü'l-Abai'l-Yesuiyyin, 1905.

Bakkal, Ali. "İslam Tarihinde Tıbbın Gelişmesi ve Silvan'da Tıp". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*. 30 (2013).

Baş, Gülsen. *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2006.

Beysanoğlu, Şevket. *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi Başlangıcından Akkoyunlular'a Kadar*. Ankara: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, 1998.

Contadini, Anna. "A Bestiary Tale: Text and Image of the Unicorn inthe Kitâb na't al-hayawân (British Library, or. 2784)". 2003.

Çevik, Adnan. *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2002.

Doğruyol, Hasan. "Bahtışu". *DİA*. 6: 379. Ankara: TDV, 1992.

Ebü'l-Fida, İmâdüddin İsmail. *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*. Mısır: El-Matbaatü'l-Hüseyniyet'il-Mısriyye, t.y.

Gabriel, Albert. *Şarki Türkiye'de Arkeolojik Geziler*. Trc. Adil Çetin. Ankara: Dipnot Yayınevi, 2014.

Galip, İsmail. *Müze-i Hümayun Meskukat-ı Kadime-i İslamiye Kataloğu*. İstanbul: Mehran Matbaası, 1312.

Heideman, Stefan. "A New Ruler Of The Marwanid Emirate in 401/1010 and Further Consediration On The Legitimizing Power Of Regicide". 9-10: 599-617. Aram, 1997.

Honigmann, E. *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*. Trc. Fikret Işıltan. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.

İbn Ebu Usybiâ. *Uyûnü'l-Enbâ fi tabakâti'l-Etubbâ*. Thk. Nezâr Rıza. Beyrut: Darü'l-Mektebeti'l-Hayat, 1965.

İbn Haldûn, Abdurrahman. *Tarihu İbn Haldûn*. Beyrut: Darü'l-Fikir, 2000.

İbn Hallikan, Şemsüddîn Ahmed. *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*. Thk. İhsan Abbas. Beyrut: Darü's-Sadr, 1977.

İbn İbrî, Ebü'l-Ferec Cemalüddîn. *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*. Haz. Ebu Anton Sâhânî el-Yesû'î. Hazimiye, Lübnan: Darü'r-Râidi'l-Lübnanî, 1994.

- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İsmail. *El-Bidaye ve'n-Nihaye*. Thk. Adbullah b. Aabdülmühsin et-Türkî. 1. Bs. İmbabe: Darü'l-Hicr, 1987.
- İbn Şeddâd. *El-A'lakü'l-Hatîre fî Zikri Ümerai'ş-Şam ve'l-Cezîre*. Thk. Yahya Zekeriya Abare. Dimeşk: Menşurat-ü-Vezaret'üs-Sekafe, 1991.
- İbn Tağrıberdî, Cemalüddîn Yusuf. *En-Nücümü'z-Zâhire fî Mülûki'l-Mısır ve'l-Kâhire*. Kahire: Darü'l-Kütübü'l-Mısriye, 1935.
- İbnü'l-Adîm, Kemâlüddîn. *Buğyetü't-Taleb fî Tarihi Haleb*. Thk. Süheyl Zekkar. Beyrut: Darü'l-Fikir, t.y.
- İbnü'l-Adîm, Kemâlüddîn. *Zübdet'ül-Halib min Tarihi'l-Haleb*. 1. Bs. Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-İlmiyye, 1996.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman. *El-Muntazam fî-Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem*. Thk. Muhammed Abdulkadir Ata. 1. Bs. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, 1992.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn. *El-Kamil fî't-Tarih*. Thk. Yusuf Dukak. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, 1987a.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn. *El-Kamil fî't-Tarih*. Thk. Ömer Ömer Abdüsselam Tedmürî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1987b.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn. *İslam Tarihi el-Kamil fî't-Tarih Tercümesi*. Trc. Abdülkerim Özaydın. İstanbul: Bahar Yayınları, t.y.
- İbnü'l-Ezrak, Ahmed b. Yûsuf. *Mervânî Kürtleri Tarihi*. Trc. Mehmet Emin Bozarslan. 2. Bs. İstanbul: Koral Yayınevi, 1990.
- İbnü'l-Ezrak, Ahmed b. Yûsuf. *Mervânî Kürtleri Tarihi*. Trc. Bozarslan Mehmet Emin. 2. Bs. İstanbul: Koral Yayınevi, 1990.
- İbnü'l-Ezrak, Ahmed b. Yûsuf. *Tarihü'l-Fârikî*. Thk. Bedevi Abdullatif A'wad. Kahire: Hey'etü'l 'Amme li Şuuni'l-Metabi'i'l-Emîriye, 1959.
- İbnü'l-Fuvatî, Kemalüddin. *Mecmeü'l-Adâb fî Mü'cemi'l-Elkâb*. Thk. Muhammed Kazım. Tahran: Müssetü't-Tabâa ve'n-Neşr, 1416.
- İbnü'l-İmâd el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbari men Zeheb*. Thk. Arnavud Mahmud. 1. Bs. Beyrut-Dimeşk: Dar-ü İbn Kesîr, 1986.
- İbnü'l-Verdî, Zeynüddîn. *Tarihu İbni'l-Verdî*. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, 1996.
- icollector.com. "icollector.com". *iCollector.com Online Auctions*. 14 Mayıs 2020. https://www.icollector.com/Stephen-Album-Rare-Coins-Auction-19_as31991.
- İlish, Lutz. *Reports Of The State Hermitage Museum LXXIV*. Saint Petersburg: The State Hermitage Publishers, 2016.
- İliyâ en-Nasîbî. *Elia Bar-Senaya History (Opus Chronologicum)*. Trc. Habbi Joseph. Baghdad: Syriac Academy Publication, 1975.
- Karaaslan, Nasuhi Ünal. "Hamdânîler". *DİA*. 15: 446-447. İstanbul: TDV, 1997.
- Karaca, Filiz. "Teşrifât". *DİA*. 40: 570-572. Ankara: TDV, 2011.
- Konyar, Basri. *Diyanet Kitabeleri*. Ankara: Ulus Basımevi, 1936.
- Lastivertcs'i, Aristakes. *Aristakes Lastivertcs'i's History*. Trc. Robert Bedrosian. Newyork: Source of the Armenian Tradition, 1985.

- Lowick, N.M. - Cribb, J.E. "Oriental Hoards". *Coin Hoards*. 5. London: Billing&Sons Limited, 1979.
- Luvîs Şeyho. "Mecalis-u İliya Matranı Nusaybin Neşereha el-Eb Luvîs Şeyho el-Yesûî". *Mecelletü'l-Kadisiye li'l-Ulûmi'l-İnsaniye*. 2008.
- Makrizî, Takyüddîn. *İtti'âzü'l-Hunefâ bi Ahbâri'l-Fâtimiyîn el-Hulefâ*. Thk. Cemalüddin Şeyyal. Kahire: Meclisi'l-Alâ li'l-Şuûni'l-İslâmiye, 1996.
- Mehmed Emin Zeki. *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri (Meşâhiru Kurd u Kurdistan)*. Trc. M. Baban, S. Kutlay. 2. Bs. Swedan: Apec & Öz-Ge Yayınları, 1998.
- Merçil, Erdoğan. "Tevkî". *DİA*. 41: 35-36. Ankara: TDV, 2012.
- Minorsky, Vlademir. *Kürtler*. Köln: Weşanên Halepçe, 1988.
- numisbids.com. 14 Mayıs 2020. <https://www.numisbids.com/n.php?p=sale&sid=2428&cid=64471>.
- Ömerî, Şehabüddîn Ahmed. *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâliki'l-Emsâr*. Thk. Kamil Süleyman Cebûrî, Mehdi en-Necm. 1. Bs. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiye, 2010.
- Poole, Stanley Leane. *Cataloge of the Collection of Arabic Coins Preserved in the Khedivial Library at Cairo*. London: Gilbert and Rivington, 1897.
- Poole, Stanley Leane. *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*. Bologna: Forni Editore, 1967.
- Ripper, Thomas. *Diyarbakir Merwanileri İslami Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı*. Trc. Bahar Şahin Fırat. İstanbul: Avesta Yayınları, 2012.
- Rûzrâverî, Ebu Şüca. *Zeylu Tecâribü'l-Ümem*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, 2003.
- Safedî, İbn Aybek. *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*. Thk. Arnavud Muhammed - ve Mustafa Türkî. 1. Bs. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 2000.
- Sarıçam, İbrahim - Erşahin, Seyfettin. *İslâm Medeniyeti Tarihi*. 3. Bs. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşl., 2008.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî. *Mir'âtü'z-Zaman fi Tarihi'l-A'yan*. Thk. Muhammed Berekat - Kamil Muhammed El-Harrat - ve Ammar Ruhavî. Dimeşk: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyeye, 2013.
- Taron, Stephanos v. *Des Stephanos von Taron Armenische Geschichte*. Leipzig: B. G. Teubner, 1907.
- Tihâmî, Ali b. Muhammed. *Divanu Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed Et-Tihâmî*. Thk. Muhammed b. Abdurrahman Er-Rebi'. Riyad: Mektebü'l-Meârif, 1982.
- Tokuş, Ömer. *Hamdaniler (Siyasi, İçtimaî, İlmî ve Kültürel Hayat)*. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2006.
- Tufantoz, Abdurrahim. *Ortaçağda Diyarbakir Mervanoğulları/990-1085*. Ankara: Aça Yayınları, 2005.
- Umar, Bilge. *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1993.
- Urfalı Mateos. *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. Trc. Hrant D. Andreasyan. 3. Bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Yaz, Arafat. *Mervânî Hükümdarı Nasrüddevle Ahmed*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2019a.

Yaz, Arafat. *Mervânî Vezirleri*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2019b.

Yusuf, Abdurrahkib. *ed-Devletü'd-Düstekiye fi Kürdistani'l-Vüstâ*. Erbil: Dâr Ârâs, 2001.

Zehebî, Şemsüddîn. *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*. Thk. Şuayb Arnavud - ve İbrahim Zeybek. 11. Bs. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1996.

Zeno.ru. "Zeno - Oriental Coins Database - Marwanid ③". 13 Şubat 2020. <https://www.zeno.ru/showgallery.php?cat=5401>.